

М

МАГИЈА (гр. *mageia* 'чаробњаштво', од *mágos* 'персијски свештеник, маг') збир поступака заснован на тајним (окултним) знањима и вери у натприродне силе, усмерен на чињење добра („бела м.“) или наношење зла („црна м.“). Разликују се **имитативна** или **симпатетичка м.** (нпр. пробадање вуду-лутке да би онај кога она представља умро, поливање до доле водом да падне киша, сађење биљака уз млад месец, да би расле док се он попуњава) и **контагиозна м.** (нпр. ношење амајлије уза се; даљинско деловање на некога помоћу нечега што је са њим било у додиру: дела његове одеће, одсеченог увојка косе, ноктију и сл.). **Вербална м.** присутна је нарочито у басмама (бајањима), а у основи јој је веровање у суштинску истоветност имена са оним шта оно означава. М. није сама по себи ирационална, већ се може сматрати неком врстом наивне „пра-науке“, па самим тим не спада у **религију**, мада углавном стоји у вези са њом; то нарочито важи за магијске поступке усмерене на потчињавање духова и **демона (гоетија)** или на задобивање божанских својстава (**теургија**).

MAGNA MATER 'Велика Мати', у основном значењу скраћен лат. назив *Magna mater deorum* за фригијску богињу Кибелу, прародитељицу богова (уп. **андрогинија**), оличење плодне Земље и њених делова, особито планина, „господарицу звериња (гр. *potnía thērôn*)“. Штована је заједно са својим партнером Атисом, **божанством које умире** и васкрсава, и њен култ је садржавао сопствене **мистерије**. По грчко-римском свету ширио се из Мале Азије, где има своје корене још у неолиту. Лик Велике богиње, Мајке земље, познат је и многим другим религијама широм света, а неки му зачетке траже већ у поз-

Г о р е л е в о : богиња на престољу у тренутку порођаја, окружена пантерима, Чатал Хејик, Анатолија, око 6000. п.н.е. Г о р е д е с н о : Кибела на престољу окружена лавовима, скулптура хеленистичког доба, музеј у Истанбулу. Д о л е л е в о : „Вилендорфска Венера“, кречњак превучен окером, 25000 г. п.н.е., Naturhistorisches Museum, Беч

ном палеолиту (палеолитске „Венере“). „Велика Мајка“ један је од **архетипа** у јунговској психологији. Уп. **матријархалне религије**.

МАНА (полинежанско *mana* 'делотворан') изузетан спиритуално-енергетски потенцијал за који се верује да га поседују поједини људи, животиње, предмети и духови, и

који служи постизању непосредних циљева као што су повољно време, добра летина, излечење, успеха у љубави и сл. У полинежанској култури појам мане тесно је повезан са **табуом** (бића и ствари која поседују ману су табу) Слични појмови постоје и у другим анимистичким религијама (в. **анимизам**), нпр. *маниту* код северноамеричких Алгонкина, *оренда* код Ирокеза.

МАНИЗАМ (од лат. *manes* 'душе покојника') други назив за **култ предака**.

МАНИХЕЈСТВО гностичко учење које је засновао персијски пророк Мани (216–276 н.е.). Као универзална **религија објаве** ширио се од Римског царства до Кине и дуго времена конкурисао **зороастризму**, **будизму** и **хришћанству** (чије је елементе у себе уградио), доцније и исламу. Његови позни изданици су средњовековне јереси, катарска у ј. Француској, павликијанска у Јерменији, богумилска у Бугарској. У основи м. је **дуалистичка космологија** која се своди на непрестану борбу између добра, поистовећеног са светлошћу, и зла, поистовећеног са тамом.

МАНТИКА в. **дивинација**

МАСКЕ у религијском контексту могу бити **обредне** и **посмртне** (уп. **култ предака**); ове друге служе трајном очувању, а оне прве привременој промени идентитета свога

Д е с н о : најстарија сачувана маска на свету. Камен. Месопотамија, рани неолит, прекерамички период, око 7000 година п.н.е. Музеј Библије и Свете земље, Париз. Л е в о г о р е : Златне маске из Луристана, прва половина првог миленија п.н.е. Народни музеј Ирана, Техеран. Л е в о д о л е : Погребна маска трачког ратника, из хумке „Светица“ код Казанлука. Злато, 430–420. п.н.е. Музеј у Софији

носиоца. У обредима маскирање по правилу значи продор оностраног у овострано, било да се ради о ритуалној инсценацији митова са њиховим протагонистима или о периодичним „посетама“ натприродних бића (разни демони и душе предака у карневалским поворкама, светковинама попут – изворно келтске – „Ноћи вештица“ и сл.).

МАТРИЈАРХАЛНЕ РЕЛИГИЈЕ (од лат. *mater* 'мати' и гр. *árkhein* 'владати') ниједно историјски познато друштво не може се сматрати чисто матријархалним, премда такве традиције постоје, на пр., за античке Сармате у дан. јужној Русији (наводно потомке Амазонки) или за старе Лиђане у Малој Азији; има, међутим, народа код којих је улога мајке уодносу на очеву наглашена матријархалним извођењем порекла (Баски, Бербери и др.). Спорна је стара хипотеза о праисторијском „мирољубивом“ матријархату који је владао у неолитским културама Блиског истока, јужне и средње Европе пре освајања ратоборних и патријархалних

Јевреја односно Индоевропљана; она се заснива претежно на археолошким налазима (прикази „Велике богиње“, уп. **Magna Mater**).

МЕГАЛИТИ (гр. *mégas* ‘велики’ + *lithos* ‘камен’) врста споменика карактеристичних за неолит и енеолит западне Европе. Разликују се усамљени усправно пободени каменови (**менхир**, бретонски: ‘дуг камен’), **долмени** (брет. ‘камени сто’), испрва вероватно унутрашње конструкције гробних хумки, са којих се временом спрала земља, камени кругови (или **кромлеси**, брет. *crom* ‘крив’ + *lech* ‘камен’) и

Л е в о: менхир, Карнак, Бретања
Д е с н о: долмен, Poulnabrone,
Ирска

гробнице са ходницима. За неке, као за Стоунхенџ или Њу Грејнџ, установљена је соларна оријентација, свакако у вези са религијским представама њихових градитеља.

Л е в о: Стоунхенџ, Енглеска. Д е с н о: Њу Грејнџ, Ирска. Сунце од свих дана у години само 21. децембра (крајкодневица) допире кроз прилазни ходник до гробнице

МЕСИЈАНИЗАМ од *месџа*, хебр. ‘помазаник, владар освештан миропомазанем’, јудаистичко веровање у долазак краља-спасиоца од Давидове лозе, за хришћане остварено са Христом (гр. *Christós* ‘помазаник’). Термин **м.** употребљава се и за сличне представе других народа, нпр. за зороастријског „Спаситеља“ Саошјанта, који ће доћи на крају времена, победити силе зла и васкрснути мртве. Уп. **сотериологија**.

МЕТАМОРФОЗА (гр. *metamórfosis* ‘преображај’), чест мотив у митолошким приповестима широм света. Способност **привремене својевољне м.** приписује се божанствима, демонима и натприродно обдареним људима (Зевс се претвара у бика да би отео Европу, у лабуда да би се спарио са Ледом; вештица може попримити лик ноћне лептирице, вампир – вука; **шаман** у виду птице лети на онај свет итд.). Мотив **трајне м.** јавља се у етиолошким легендама објашњавајући постанак, изглед и особине појединих животиња и биљака, необичних природних облика, људских творевина из давних времена и сл. преображајем актера неке митске драме (када се Нарцис услед своје самозаљубљености утопио, богови су га из сажаљења претворили у истоимени цвет; девојку која га је одбила Аполон је претворио у врну, или је учинио да догада бео гавран поцрни зато што га је овај у једној прилици изневерио. Књижевну обраду метаморфоза у грч-

Планина Сипил у Лидији (дан. Турска), г о р е: „Плачућа стена“, л е в о: хетитски кип Кибеле (? в. **Magna Mater**), обоје од античког доба тумачени као Ниоба која се ту окаменила пошто су јој Аполон и Артемида побили сво дванаесторо деце (разгледница, поч. XX в.)

кој и римској митологији дао је у своме истоименом спеву, насталом почетком н.е., велики римски песник Овидије.

МЕТЕМПСИХОЗА (грчки *metempsychosis* ‘прелазак душе у ново тело’) назив за учење о бесмртности душа и њиховој сеоби после смрти тела које, за разлику од **палингенезе**, допушта поновно рођење не само у људском, него и у животињском облику; својствено је хиндуизму (где се доводи у везу са кармом, тј. заслугама одн. сагрешењима у претходном животу), старогрчким орфицима и питагорејцима (којима је најважније било да у новом животу сачувају сећање на претходне) и старим Келтима (друиди, о којима пише Гај Јулије Цезар).

МИГРАЦИОНИЗАМ правац у компаративном изучавању религија који њихове међусобне подударности и сличности тумачи ширењем из једнога првобитног центра. Неке од њих свакако су тим путем и настале (нпр. грчка теогонија код Хесиода са сменама божанских нараштаја, где Крон свргава свога оца Урана а њега самог његов син Зевс има јасне малоазијске, хетитско-хуритске аналогije, забележене вековима раније; изворе нордијског есхатолошког мита о пропасти и обнови света вероватно ваља тражити у подручју Кавказа), док друге треба тумачити као типолошке паралеле или заједничко наслеђе из непознатих праисторијских култура. М. је био нарочито популаран у првој половини XX в., када је постојала тенденција да се све изводи из Месопотамије („панвавилонизам“).

МИСТЕРИЈЕ (гр. *mystéria* n.pl. ‘тајни обреди’, од *mýein* ‘жмурети’) врста **иницијације** у грчко-римском свету која је посвећеницима („мистима“) пре свега требало да обезбеди блажен загробни живот. Јемство је пружала свештена прича (евентуално инсценирана као играказ) о судбини божанства које је, на овај или онај начин, доживело смрт и васкрсење, односно сишло у царство мртвих (в. **катабаза**) и потом се вратило на овај свет. „Света тајна“ састојала се, по свој вероватноћи, у метафорици сезонског „умирања“ и „васкрсавања“ усева или вегетације уопште (в. **божанство које умире**), што указује да те представе вуку порекло из неолита. Посвећеник се обредно поистовећавао са божанством или бивао од њега усвојен (култна адопција). О конкретної сдржини самих обреда мало се зна, јер су мисти били обавезани заветом ћутања; речитији су једино извештаји хришћанских аутора, који су, међутим, делом тенденциозни и међусобно противречни; ретки су и иконографски извори са приказом свештених радњи. По правилу је самом

посвећењу претходио период припреме, који је подразумевао придржавање одређених култних прописа и **табуа**.

„Нинијина плочица“, црвена глина, око 370 п.н.е., Археолошки музеј у Атини. Приказ Елеусинских мистерија: Јакхо са две бакље у рукама приводи посвећенике Деметри и Персефони

Најпознатије су од раног времена биле Деметрине и Корине (Персефонине) мистерије у Елеусини (град близу Атине), затим мистерије (двојице) Кабира на грчком острву

Приказ (легендарног) посвећења Агамемнона (лево, седи) у мистерије Кабира. Иза њега стоје Талтибије и Епеј (такође двојица грчких јунака под Тројом). Архајски барелеф са Самотраке, мрамор, око 570. п.н.е. Лувр, Париз

Самотраци уз северну обалу Егејског мора. У позније доба религијског синкретизма шириле су се мистерије оријенталних божанстава, међу њима Изиде и Озириса, и посебно међу војницима на подручју Римског царства, иранског Митре (*Mithra*); ове последње биле су

Митрини мисти за трпезом, преко које је раширена кожа бика. За столом Патер, са подигнутом десницом, до њега Хелиодром, са рогом за пиће у левој руци. Лево Коракс са маском гаврана, и Перс, са „фригијском“ капом; под столом човек са маском Лава. Двострана релефна плоча из Коњица, Земаљски музеј у Сарајеву

доступне само мушкарцима и имале седам ступњева посвећења, од најнижег ка највишем: 1. Согар (Гавран), 2. Нупрхус (Младожења), 3. Милс (Војник), 4. Лео (Лав), 5. Персес (Персијанац), 6. Хелиодромус (Сунчев тркач), 7. Патер (Отац). Уп. **митраизам**, **тауроктонија**, **маске**.

МИТ (од гр. *mýthos*, најпре ‘реч, беседа, сваки вербални исказ’, од V в. п.н.е. ‘невероватна, фантастична прича’, у опозицији према *lógos*), уз **ритуал** једна од две главне

компоненте **религије**, **наративна**. Изворно је то **свештена повест** (гр. *hieròs lógos*) која тумачи сакралну радњу (обред), настанак света и појединих ствари у њему оваквих какви су (в. **illud tempus**), утемељује друштвене односе и обичаје („теорија повеље“ Бронислава Малиновског). Временом се веза са обредом тањи и **м.** све више подлеже логичком преиспитивању својих отклона од искуствене стварности, да би на крају био одбачен у својој првобитној улози откровења више истине о свету, боговима и људима, а на другој страни почео бити коришћен као средство књижевне фикције, в. **митологија**.

МИТОЛОГИЈА од гр. *mythología*. Гр. реч већ код Платона долази у два значења ‘причање митова’ и ‘изучавање митова’; на првом се заснива модерна употреба за збир митова једнога народа („грчка митологија“, „полинежанска митологија“), на другом значење научне дисциплине: **митолог** је научник који се бави проучавањем и тумачењем митова (за разлику од **митографа**, онога ко их записује). **Компаративна м.** упоредним изучавањем митова разних народа покушава да расветли њихово порекло и изворно значење. Сличности између митолошких мотива, ликова и сјиче у међусобно удаљеним деловима света различито се тумаче, у духу **моногенезе** или **полигенезе**. Моногенетско тумачење претпоставља ширење из једног извора (нпр. мита о потоцу из Месопотамије, в. **миграционизам**) или заједничко наслеђе код народа међусобно повезаних језичким сродством на праисторијској равни (нпр. **индоевропска компаративна м.**).

МИТРАИЗАМ синкретистичка мистеријска религија на подручју Римског царства, дуго времена конкурентна хришћанству; постоји претпоставка да су датум прославе Христовог рођења уз зимску краткодневицу, а делом и иконографија његових ликовних приказа (пећина, во у јаслама), претрпели утицај **м.** У њеном средишту стајале су **мистерије**, обављане у подземним **митрејима**, имитацијама пећине у којој је по миту Митра принео бика на жртву, а која је симболизовала универзум. Пуна садржина и права суштина **м.** предмет су нагађања, од социолошке интерпретације као религије лојалности цару (била је ограничена на мушкарце, распрострањена нарочито у војним круговима) до **космолошко-астролошке**, засноване на основном миту **м.**, **тауроктонији**. Сигурно је да је средишњи лик **м.** иранско божанство, *Mithras*, прасродно са староиндијским Митром (в. **зороастризам**), повезивано и идентификовано са „Непобедивим Сунцем“ (лат. *Sol Invictus*).

МОНАШТВО (од *monach* < гр. *mónachos* ‘усамљеник, самотњак’) односи се, у ужем смислу, на хришћанско **м.**, које је засновао Св. Антоније Велики (251–356) у Египту. У ширем смислу термин се примењује на појединце и заједнице које из религиозних побуда упражњавају трајни (доживотни) **аскетизам**. Праузор монашког живота представља придржавање разних **табуа**, као што су испосништво, тј. уздржавање од (одређене врсте) хране и пића, од полног или било каквог општења са другим људима (самоизолација, завет ћутања) и сл. у сврху остварења култне чистоте у разним врстама обреда или познатија езотеричних искустава (**визије**, нпр. у **иницијацији**, **екстазе** (нпр. у **шаманизму**)). Од раних времена посведочен је индивидуални или колективни завет на девичанство (и код жена и код мушкараца). Код старих Римљана су Весталке, задужене за одржавање вечне ватре у храму богиње огњишта Весте, биле, под претњом смртне

казне, обавезане на три деценије девичанског живота почев од претпубертетског доба; тек након тога могле су се, ако пожелеле, удати. Антички писци тврде за старе Трачане (у данашњој Бугарској) и њима сродне Дачане (у данашњој Румунији) да је код њих било мушкараца који су по сопственом избору живели изоловано уздржавајући се од жена

Л е в о: Весталка, римска статуа; д е с н о: икона са приказом стилита („столпника“, који су се подвизали на врху стубова у египатској пустињи) Св. Симеона Старијег и Св. Симеона Млађег „Дивногорца“

и од хране животињског порекла. Најраније монашке заједнице историјски су посведочене у Индији, проистекле из хиндуистичког аскетизма. То су код **будиста** самгхе а код ђаина **светамбаре** („обучени у бело“) и **дигамбаре** „обучени у ваздух, тј. наги“, и једни и други усредсређени на постизање ослобођења (*мокиа*) од круга поновних рађања (*самсара*).

МОНОЛАТРИЈА (гр. *mono-* ‘само-’ *latreia* ‘служба’) признавање постојања више божанстава, али штовање само једног; вид **хенотеизма** као прелазна фаза ка **монотеизму**.

МОНОТЕИЗАМ (гр.) једнобоштво, признавање и штовање једнога јединог Бога (чије се име онда пише великим словом). Чист м. својствен је **јудаизму**, хришћанству и исламу. Прелазне фазе ка м. су **хенотеизам** и **монолатрија**. Јасна хенотеистичка тенденција пројављује се у Египту XIV в. п.н.е. са верском реформом фараона Ехнатона, која је у први план избацила култ Сунчевог диска-Атона. На подлози индоиранског хенотеизма настала је код старих Иранаца Заратуштрина монотеистичка реформа, са признавањем једнога јединог „Мудрог Господа“ (Ахурамазде) и деградацијом свих осталих традиционалних божанстава у демоне (в. **зороастризам**). Код Јевреја се монотеизам развио из култа Јахвеа (Јехове), првобитно племенског бога-заштитника.

Н

НАТУРАЛИЗАМ в. **природномитолошка школа**.

НЕАНДЕРТАЛАЦ (по налазишту *Neandert(h)al* код Диселдорфа, Немачка) изумрла врста хоминида (прачовека), која је у средњем палеолиту (180.000–40.000 година п.н.е.), који се поклапа са трећим међуледеним добом, настањивала Европу, блиски Исток и средњу Азију, да би у млађем палеолиту на том подручју уступила место прецима данашњих људи – кромањонцима, пореклом из источне Африке (последњи трагови н. су из 30–20.000 год.

п.н.е.). Нешто нижи и робустнији од Хомо сапиенса, н. је овладао ватром и вероватно поседовао способност говорног споразумевања (више музикалног а мање артикулисаног него што су то савремени

Л е в о: Неандерталско дете са Гибралтара. Реконструкција у Антрополошком институту Циришког универзитета

језици). Археолошки налази указују на присуство елемената религијског живота, као што су култ **пећинског медведа** и **погребни обреди**. У Тешик-ташу (Узбекистан) око тела умрлог дечака постављен је круг од рогова козорога; у пећини Ла Шапел (Француска) гробни прилог је садржавао камено оруђе, животињске кости и **окер**; у пећини Шанидар у ирачком Курдистану тело је (изгледа) било прекривено цвећем (налаз полена).

НЕКРОМАНТИЈА, некроманција (гр. *nekrós* ‘мртвац’ + *manteia* ‘прорицање’) врста **дивинације** која се састоји у призивању душа умрлих да би се од њих дознала будућност, нпр. Одисеј који силази у Хад (в. **катабаса**) да би консултовао душу пророка Тиресије, или, у Старом завету, краљ Саул који уз помоћ вештице призива душу пророка Самуила пред одсудну битку са Филистинцима.

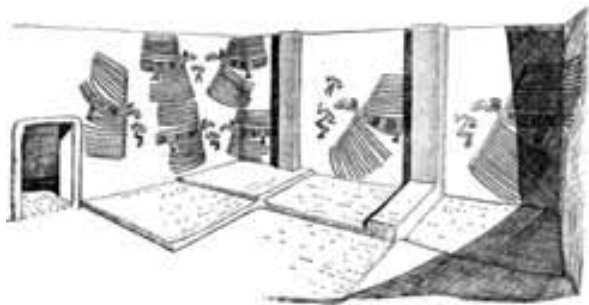
НЕОЛИТ (гр. *néos* ‘нов, млад’, *lithos* ‘камен’), **млађе камено доба**, праисторијска епоха која се приближно поклапа са геолошким периодом раним холоценом, од око 8000 до око 3000 г. п.н.е., када је дошло до отопљења након последњег леденог доба и успостављања климатских услова сличних данашњим. Прелазно доба од палеолита ка

Гебекли-Тепе, ји. Турска, „настарији храм на свету“, мезолит, око 9500 г. п.н.е. Стуб у облику слова Т са релефом лисице. У близини је Караца Даг, са чијих падина потичу прве житарице

н. назива се **мезолит**, завршна фаза н. – **енеолит**. У н. почиње се са узгојем житарица и домаћих животиња (осим пса, који је припитомљен још у палеолиту), тј. са палеолитске ловачко-сакупљачке прелази се на земљорадничко-сточарску привреду („неолитска револуција“). Трећа неолитска тековина је производња и употреба керамике. **Н.** култура се најпре развила у „плодном полумесецу“ (Палестина, Сирија, северни Ирак и Иран), где му је претходила протонеолитска натуфијанска култура (10.000-8300 п.н.е.), коју карактеришу почеци урбанизације (Јерихон, „најстарији град на свету“). Одатле се ширио у Малу Азију, где су најпознатија насеља Чатал Хијик (VIII-VI мил. п.н.е.) и Хаџилар, и даље у јужну Европу (култура Сескло у Тесалији и Македонији, Старчевачка култура (по налазишту Старчево код Панчева) на сев. Балкану и у Трансилванији, обе из VII-V миленија п.н.е.; у V мил. отприлике на простору раније Старчевачке развија се Винчанска култура (по Винчи код Београда). На развој духовног живота указују почеци монументалне сакралне архитектуре, надгробне и храмовне (уп. **мегалити**). У скул-

Зидна слика из Чатал-Хејика са приказом супова (орлова-лешинара) који слећу на обезглављена тела (излагање мртвих и секундарни погреб лобање?)

птири преовлађују прикази жене, често трудне, са новорођенцем, на порођају, који указују на култ Земље-Прамајке као оличења плодности (в. **Magna Mater**). Карактеристично је сахрањивање у згрченом (фетусном) положају, које се тумачи вером у ново рођење из утробе Мајке Земље, по аналогији са ницањем житарица из закопаног семена. Друга врста **погребног обреда** било је излагање и секундарна сахрана (обично само **лобање**). Поред дивљих животиња, штованих још у палеолиту, предмет култа (и жртвоприношења) постају и домаће, особито бик (в. **букраниј**).

НИЖА МИТОЛОГИЈА други назив за **демонологију**, в. **демон**.

НОВА КОМПАРАТИВНА МИТОЛОГИЈА правац истраживања који је средином XX в. засновао француски научник Жорж Димезил. Предмет бављења **н.к.м.** – поређење митолошких и религијских традиција индоевропских народа и реконструкција праиндоевропске митологије и религије – исти је као и код „старе компаративне митологије“ XIX в. (в. **природна митологија**), али **н.к.м.** замењује натурализам старе **социоморфизмом**, уграђујући у свој приступ резултате социологије и структурализма, в. **трофункционална теорија**.

НОВОГОДИШЊИ РИТУАЛИ везују се по правилу за пролећну равнодневицу или зимску краткодневицу, тј. за годишњи **соларни** циклус. У основи им је представа о **цикличном времену**, тј. периодичној обнови светског поретка враћањем у доба митских прапочетака. Стога је један од њихових главних елемената казивање и обредно приказивање **космогонијских** и **антропогонијских** митова. Паљење нове ватре на огњишту или у пољу поред соларне симболике има и катарктички карактер (спаљивање свега лошег што се накупило у протеклој години, в. **катарза**). Уз Нову годину врше се и други обреди очишћења и обнове (нпр. чишћење кућа, ломљење старих посуда, облачење у нова одела). Предновогодишњи период сматра се временом култне нечистоте, или чак кос-

Л е в о: веселје уз паљење ватара пред Ноуруз. Зидна слика, XVI-поч. XVIII в., Иран. Д е с н о: Светковање Ноуруза код Курда

мичке кризе; често је то „интеркаларни“ месец убачен у календар ради усклађења соларне године са лунарном; распрострањено је веровање да тада мртви походе живе. Тамо где се Нова година подудара са почетком пролећа, она се може везати за васкрсење **божанства које умире** као оличења вегетације. Поред вавилонске светковине Нове године (в. **illud tempus**) класичан пример **н.р.** представља ирански празник Ноуруз („Нови дан, ново светло“), предисламског порекла. Римски празник Сатурналија светкован 17-23. децембра укључивао је, поред гозбе и размене дарова, симболично изокретање друштвеног поретка: робови би се понашали као господари и обратно. У доба Царства он је повезан са прославом рођења „Непобедивог Сунца“ (Sol Invictus, в. **митраизам**) и сматра се да је утицао на хришћанско светковање Христовог рођења (словенски назив за Божић **коледа** пореклом је од латинског *calendae Ianuariae* ‘први дан јануара, Нова година’). Српски Божић садржи у себи и остатке словенских паганских **н.р.** (паљење Бадњака, „милање“ иза чеснице итд.).

НУМЕН (лат. *nimēn* ‘миг’), у римској религији знак присуства, па одатле и само присуство божанског у нечем или неком; у савременој етнологији употребљава се као синоним полинежанском термину **мана**. Придев **нуминозан** немачки историчар религије Рудолф Ото употребио је за своју дефиницију **светог**.

O

ОБРЕДИ ПРЕЛАЗА (фр. *rites de passage*, читај: рит д’пасаж), термин који је увео француски етнолог Арнолд ван Генеп (Arnold van Gennep) да означи обредне поступке којима бива пропраћена промена друштвеног статуса (стања) појединца или групе, било да је реч о старосној категорији (нпр. полно сазревање, ступање у брак), пријему у неко ексклузивно (тајно) друштво, одласку у туђину и повратку оданде. При том он разликује три фазе: **сепарацију** (одвајање) од претходног стања, „**лиминалну**“ фазу између два стања и **интеграцију**, тј. стицање новог статуса. Класичан пример су обреди **иницијације**. **О.п.** укључују испите зрелости (телесно уздржавање и одрицање, учење митских традиција), хируршке интервенције (обрезивање, тетовирање), **профилактичке** радње. Генепову теорију разрадили су енглески антрополози Тарнер, Лич и Дагласова (Victor W. Turner, Ronald Edmund Leach, Mary Douglas).

ОДВАЈАЊЕ ЗЕМЉЕ ОД НЕБА распрострањен мотив у **космогонијским** митовима широм света.

ОКЕР (гр. *ōkhros*) – жућкасто-црвенкаст земљани пигмент.

Л е в о: Оруђа од кремена и кости и комади окера са урезаним орнаментима, око 75-80000 година п.н.е., пећина Бломбос, ј. Африка. Д е с н о: Гроб два мала детета од 9-10 месеци (близаници?) наткривена мамутовом лопатицом, посута окером, мађаи палеолит, око 27000 г. п.н.е., Аустрија

Од праисторијског доба **о.** је коришћен за сликање и украшавање. За историју религија значајна је његова употреба у погребним обредима, која сеже у средњи палеолит (в. **неандерталац**). Претпоставља се да је посипа-

Реконструкција погребне троје младих, два мушкарца и једне жене, Доње Вестоњнице код Брна, Чешка. Лица им прекривају окером. Граветијански период, око 30000 год. п.н.е.

ње или премазивање покојника окером било чин имитативне **магије** којим се мртвачки бледом телу или огољеном скелету „враћала“ крв, што подразумева веру у нови живот.

ОМЕН (лат. *omen*, у вези са *omentum* ‘мрежаста опна око утробе’, изворно термин из области **хепатоскопије**) ‘предзнак, знамење’ (нпр. ретка небеска појава, као помрачење Сунца или Месеца, „гром из ведрог неба“, дуга, комета, или рођење необичног живог бића, нпр. детета у кошуљици, телета са две главе), тумачено, у свим традици-

Л е в о: Витлејемска звезда, византијски мозаик, Равена, Сан Аполинаре Нуово, око 565; д е с н о: појава Халејеве комете 1066. г. пред битку код Хестингса, таписерија из Бајоа (Вауаих), друга пол. XII в., музеј у Бајоу, Норманија

оналним културама, као најавна будућих судбоносних догађаја (победа и пораза у рату, рођења и смрти значајних људи и сл.).

ОНИРОМАНТИЈА, ОНИРОКРИТИКА (гр. *ónēiros* ‘сан’ + *manteía* ‘гатање’ одн. *kritiké* ‘просуђивање, тумачење’) прорицање будућности на основу снова; за разлику од про-

Л е в о: Епидаур, „абатон“, остаци трема где су посетиоци путем **инкубације** тражили од Асклепија одговоре о својој болести.

Д е с н о: Јосифов сан, фреска, 1080. г., црква Атени Сиони, Грузија

рочанских снова као индивидуалног доживљаја у домену (пара)психолошких појава, **о.** је једна врста **мантике**, тј.

пророчке технике. Књиге са тумачењем снова и симбола у њима, тзв. сановници, познате су од другог миленија п.н.е. у старом Египту и Акаду (Вавилонији); најранији сачуван грчки аутор на овом пољу је Артеמידор из Ефеса (II в. н.е.).

ОРОЛАТРИЈА (гр. *óros* ‘планина’ + *latreía* ‘штовање’), култ брда и планина. Митске и стварне планине сматране су светим пре свега као митолошка оса света (**axis mundi**), „подупирачи неба“ и места „прекида (космичке) равни“ (фр. *rupture de niveau*, термин М. Елијадеа), тј. прелаза из (земаљског) света људи у (небески) свет богова, а такође као даваоци кише (око врхова високих планина скупљају се облаци) и због тајанствене силе унутар себе (вулкани). Култне грађевине пирамидалног типа (мезоамеричке пира-

Л е в о: Каилаш(а), света планина хиндуиста и тибетанских будиста, тибетанска *thangka* (икона у виду свитка). Д е с н о: врх Олимпа („Зевсов престо“)

пирамиде, месопотамски зигурати) могу се тумачити као реплике светих планина. Како се алпинизам развио тек у новије доба, врхови светих планина били су у прошлости неприступачни и многи од њих сматрани су стаништем бо-

Л е в о: „слика света“, у врху приказ Елбруса – „Високе Харе“. Цртеж на сребрној посуди. Мајкопска култура, сз. Кавказ, око 2500. п.н.е., данас у Ермитажу, Петроград. Д е с н о: Један од „36 погледа на планину Фуџи“ Кацушике Хокусаија (1760-1849).

гова (грчки Олимп као боравиште *Олимпљана*, хиндуистичка Каилаша као Шивин престо. У деловима света са израженом вулканском активношћу, **о.** се везује за активне вулкане (Попокатепетл у Мексику, Фуџијама у Јапану, у старом свету Кавказ, Арарат). Староиранска митска планина у центру света, „Висока Хара“, идентификована је, судећи по њиховим именима и митовима који се за њих вежу, са највишим врхом Кавказа *Елбрусом* (где су приковани Прометеј и његов грузински пандан Амирани, ирански *Ахриман*) и, такође вулканским, *Елбурсом* јужно од Каспијског језера, под којим у оковима лежи огњени змај Ажи Дахака (одатле, преко турског, наше *аждаха*, *аждаја*), чекајући да се о судњем дану ослободи и запали свет. Слично је под вулканом Етном на Сицилији Зевс заточио архидемонског Тифона. Култ вулкана сеже у **неолит**, када су они, упркос застрашујућим искуствима својих ерупција, привлачили људе да се настањују у њиховим подножјима због плодног вулканског тла (на падинама вулкана Караца-Даг у ји. Турској откривени су дивљи пре-

Неолитско насеље у Чатал-Хејику и над њим двоврхи вулкан Хасан-Даг у тренутку ерупције. Зидна слика, око 7000. г. п.н.е.

ци савремених житарица) и због наслага опсидијана, вулканског стакла које је било драгоцене сировина и предмет трговине. У митологији за њих се везује основна тековина цивилизације – ватра, од бронзаног доба и ковачка вештина (уп. радионицу грчког Хефеста под Етном).

ОСА СВЕТА в. *axis mundi*.

ОСНОВНИ МИТ старих Индоевропљана по руским семиотичарима Иванову и Топорову био би мит о борби бога-громовника са демонским, змајоликим противником; Громовникова победа над њим поново успоставља светски поредак а у конкретнијем, сезонском смислу ослобађа кишне облаке (симболично приказане као говеда која је змај отео и затворио у пећину) и окончава сушно доба године. Класичан одрази **о.м.** били би Индрината победа над Вртром у Ригведи и Траетаонина над Ажи Дахаком у Авести, а за старе Словене двојица аутора реконструишу на

Л е в о: Златни пехар, у доњем реду приказ јунака (Траетаона?) у борби са змајем. Хасанлу, сз. Иран, IX в. п.н.е. Д е с н о: Јунак се бори са троголовом змијом. Сребрна плоча из Летнице, Бугарска Трачки рад, IV в. п.н.е.

на основу фолклорног материјала одговарајући сиже чији су протагонисти громовник Перун и Велес/Волос.

П

ПАГАНИЗАЦИЈА продор паганских (политеистичких) елемената у владајућу монотеистичку религију (најчешће је

у питању хришћанство). Обично је то дејство супстрата, тј. раније, претхришћанске религије датог народа потиснуте, али не и сасвим уклоњене хрис-

Св. Илија на огњеним кочијама узлеће у небо, опраштајући се од свога ученика Јелисеја. Руска икона, Псков, XVI в.

тијанизацијом. **П.** је најочитија у култу светаца, тако што су појединима од њих приписане функције паганских божанстава, нпр. бога громовника Пророку Илији (његове цркве на месту некадашњих храмова Зевса и Јупитера, називање по њему високих врхова). Исти процес може се проследити и другде – код Срба и Руса Св. Или-ја је супститут словенског Перуна, код иранских Осета на Кавказу његово име (Уацилла) носи божанство олује и усева. У његовом случају, хришћанска интерпретација извршена је на основу функционалне сродности (у Старом завету Св. Илија призива огањ са неба на непријатеље вере, узноси се у огњеним кочијама у небо), а у другима је могла бити подстакнута датумом хришћанског празника (Св. Јован као супститут паганског **соларног** божанства у веровањима и обредима везаним за Ивањдан широм Европе, пошто тај празник, којим црква обележава светитељево рођење, пада уз летњу дугодневицу). Својерстан случај **п.** представља промовисање старих (индо)иранских божанстава у „јазате“ у млађем **зороастризму**.

ПАЛЕОЛИТ (гр. *palaios* ‘стар, древан’ + *lithos* ‘камен’) старо камено доба, најранији период праисторије човечанства, који се дели на **рани п.** (3.000.000- 180.000) г. п.н.е., **средњи п.** (180.000- 40.000 г. п.н.е. и **млађи п.** (40.000-10.000 г. п.н.е.). О елементима религије може се говорити тек од средњег п. (в. **неандерталац**, **пећински медвед**), а одређеније тек од појаве савременог човека (*homo sapiens*) у млађем п., од када материјални остаци постају у том погледу много речитији (уп. **пећинско сликарство**). Поред **ловачких култова** који су, сходно начину привређивања, имали највећу важност, могу се, кроз **погребне обреде**, документовати вера у **загробни живот** и **култ предака**. Од данашњих религија своје корене у **п.** сигурно има **шаманизам**, што доказује велика подударност шаманистичких представа и обичаја између палеоазијатских народа у Сибиру и америчких Индијанаца; она се најбоље објашњава претпоставком да су се преци ових других доселили преко данашњег Беринговог мореуза у току последњег леденог доба, док је он био сувоземна превлака, најкасније пре 17.000 година.

ПАЛИНГЕНЕЗА (гр. *pálin* ‘поново’ + *genesis* ‘рођење’, варијанта веровања у сеобу душа (в. **метемпсихоза**) при којој се оне преносе искључиво из једне **људске** егзистенције у другу.

ПАНВАВИЛОНИЗАМ варијанта **миграционизма**, особито популарна у првој половини XX в., која извором религијско-митолошких представа широм света проглашава Месопотамију. Нпр. мит о потопу, познат у својој класичној верзији из Старог завета (Нојев потоп), а распрострањен широм света, од класичне Грчке (Деукалионов потоп) преко Индије до Кине, Океаније, Аустралије и Америке, вукао би, по **п.**, своје порекло из Сумера, где је најраније забележен (еп о Гилгамешу) и где је археолошки документована велика поплава на почетку 3. миленија п.н.е.

ПАНТЕИЗАМ (гр. *pán* ‘све’ + *theós* ‘бог’) обоготворење природе и свемира, тј. веровање у универзуму иманентно – а не **трансцендентно** – божанство; на западу, **п.** има своје зачетнике у **пресократовцима** Хераклиту и Анаксимандру, а најизраженије заступнике у **стоицима**; на истоку, својствен је раном **таоизму**.

ПАНТЕОН (гр. *pán* ‘сав’ + *theós* ‘бог’, *pántheon* ‘храм посвећен свим боговима’) скуп свих богова у једној **политеистичкој** религији. Меридаван је грчки образац – са

Г о р е: Поворка олимпских богова, „Прометејев саркофаг“, око 240. н.е., Лувр, Париз. Д о л е: Пантеон, „храм свих богова“ у Риму, унутрашњост. Првобитну грађевину из I в. п.н.е. заменила је, под царем Трајаном почетком II в. н.е., данашња, вероватно дело архитекте Аполодора из Дамаска

функционалним разграничењима, родбинским везама и социјалном хијерархијом између дванаест Олимпљана, који је, на универзалном плану, пре изузетак него правило, уп. **хенотеизам**.

ПАТРИЈАРХАЛНЕ РЕЛИГИЈЕ (од гр. *patri-árkhēs* ‘старозаветни родоначелник, праотац; мушка глава породице’) религије где је одражена доминантна улога мушкарца у друштву, пре свега кроз положај једнога бога-оца (нпр. гр. *Zeús patēr* ‘Отац Зевс’ на челу **пантеона** са одликама „оца породице“ (лат. *pater familias*). Постоји теорија да превага **п.р.** долази тек са бронзаним добом, за разлику од **матријархалних религија** које би биле карактеристичне за **неолит**.

ПЕРСОНИФИКАЦИЈА (нлат. *personificatio* од *persona* ‘особа, личност’ и *facere* ‘(у)чинити’) митолошко оличење неке природне појаве или апстрактног појма, нпр. гр. Еос, стинд. Ушас као **п.** зоре, гр. Фобос као **п.** страха.

ПЕЋИНСКИ МЕДВЕД, лат. *Ursus spelaeus*, врста медведа која је настањивала Европу у пленстоцену, изумрла пре нешто мање од 30.000 г.; био је већи од данашњег мрког медведа и за разлику од њега користио пећине као стално боравиште (а не само за зимски сан), одатле име. Археолошки налази указују на то да је **п.м.** у средњем и млађем **палеолиту** био нарочито цењена ловина прачовека, најпре **неандерталца** а онда и кромањонца, и да су се за њега везивали разни обреди и веровања. Налази лобање и бутних костију п.м. нарочито аранжираних и постављених у камене нише или олтаре у пећинама где су живели људи тумаче се обичајем приношења дела ловине (најчешће главе и рогова) на жртву „Врховном бићу“, уделитељу сре-

Л е в о: крварећи медвед, цртеж из пећине Труа Фрер
Д е с н о: глинене медвед из пећине Монтеспан

ће у лову, који је познат код неких данашњих примитивних народа у Сибиру и на Кавказу. Друго тумачење полази

од култа медведа, распрострањеног у наше доба код претежно ловачких племена од Лапоније и Финске преко Сибира до Северне Америке. Зову га „деда“, „отац“ или на-

Г о р е: лобања пећинског медведа са провученом бутном кошћу другог. Пећина Драхенлох, швајц. Алпи.

Д е с н о: „олтар“ у пећини Шове (Chauvet), јужна Француска

просто „он“, видећи у њему митског првог човека, иштују га скупа са својим прецима. Налаз лобање мрког медведа са оструганим очњацима у једној пећини у Шлеској (јз. Пољска) даје основа да се још за палеолит претпоставе обреди какви постоје код данашњих Гиљака са Сахалина и Аинуа са Хокаиде. И једни и други имају зимски „медвећи празник“ када убијају медведа који је ухваћен као млад и остругани су му очњаци. Код Гиљака га најпре вежу, па га раздраже, и онда дечаци одапињу стреле на њега, док га ко-

Ритуално убијање медведа код палеоазијатских народа, л е в о: код Гиљака (Нивха) на Сахалину, д е с н о: код Аинуа на Хокаиду

начно не убију. Медвед принесен на жртву сматра се чуварем насеља и носиоцем благостања, шаље се као изасланик моћном шумском и планинском духу. У науци постоји дилема шта је старије код палеоазијатских народа и њихових рођака у субарктичком појасу Северне Америке: жртвовање главе и костију убијене животиње или култ медведа.

ПЕЋИНСКО СЛИКАРСТВО људи су користили зидове пећина и литице за сликање у разна времена широм света, али најраније и за историју како уметности, тако и религија најзначајније **п.с.** је **франкокантабријска уметност** млађег палеолита на подручју данашње јужне Француске и северне Шпаније. Најпознатије галерије **п.с.** су пећине Ласко (Lascaux) у Француској и Алтамира у Шпанији из после-

Дивљи коњи, слика из пећине Шове (Chauvet), ј. Француска. Око 30.000 година п.н.е. (по резултатима радиокарбонске анализе)

дње фазе млађег палеолита, **Магдаленске** (20.000-10.000 г. п.н.е.), а његови почеци сежу унатраг до најраније, **Орињачке** фазе (приближно 30.000-25.000 г. пре н.е.).

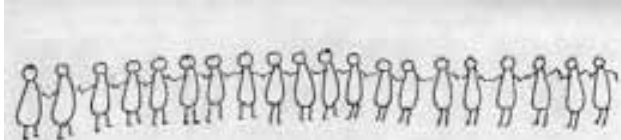
Главна тема п.с. су разне врсте дивљачи, приказане појединачно или у крдима, некада испробадане стрелама и копљима (нпр. **пећински медвед** у Труа Фрер). Прикази људи су ретки и схематични, за разлику од веома реалистичних слика животиња. Намена п.с. свакако је била магијско-религијска. Код неких нововековних племена која су остала на нивоу ловачко-сакупљачке привреде (северноамерички Индијанци, Бушмани у Африци) посведочен је обичај сликања (на земљи, у песку) жељене ловине и њенога пробадања копљем или стрелом. Стога се сликање дивљачи може тумачити у духу ловачке **магије** као призивање будућег улова, али се не може искључити ни религијско значење појединих сцена, у вези са култом Врховног бића, уделитеља ловине, какав је познат код неких данашњих „примитивних“ народа, в. **ловачки ритуали, шаманизам, плес**.

ПЛЕС – обредни п. вуче своје корене из млађег палеолита, када је вршен у магијске сврхе „призивања“ ловине („бизонски п.“ насликан у пећини Труа Фрер, в. **ловачки ритуали**). У **шаманизму** п. служи постизању **екстазе**, сту-

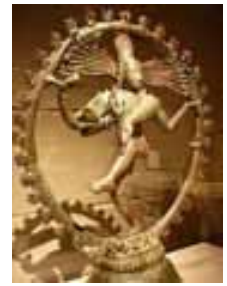

Врач (лево) плешући пада у транс; поред њега клонула антилопа из које мистично црпе животну силу. Бушманско пећинско сликарство, планине Дракенсберг, јужна Африка

пању у контакт са светом духова. **П.** може бити драматски приказ **митова** и митолошких представа. Кружно коло које се окреће у смеру кретања сунца изводи се уз обреде летње дугодневице, везане у фолклору европских народа за Ивањдан и има очито соларну симболику, уп. српску представу о Св. Јовану *Игритељу* и веровање заједничко Словенима и Балтима да на тај дан Сунце поиграва на небу.

Коло. Пећински цртеж из Бхимбетке, централна Индија, мезолит Северноамерички Индијанци су од давнине у разним приликама (као што је полазак у лов, или у рат) упражњавали плесање у круг око једне средишње особе са улогом предводника, често пропраћено падањем у транс и прорицањем. На тој подлози а под утицајем хришћанства пророк Вовока (Wovoka), познат и под енгл. именом Џон Вилсон, засновао је крајем XIX века религијски покрет под називом „Плес духова“ (Ghost Dance) са циљем очишћења Земље од зла и обнове света. Он се залагао за мирољубиве односе са белцима, али су други Индијанци нову религију усмерили против белих завојевача, што је уродило масакром Сијукса код „Рањеног колена“ (Wounded Knee) 1890. Мотив митолошког п. везује се у хиндиуизму за Ши ву Натарађу (*Naṭa-rāja* - ‘краљ плеса’), који плешући разара постојећи свет да би Брахма потом створио нови. Приказује се у класичној пози индијског плеса, са подигнутом једном ногом и раширених руку, окружен пламеновима.

Л е в о: Плесачи, пећинска слика из Тасилинажера (Tassili-n-Ajjer), Алжир, сахарски неолит, 6000-4000 п.н.е. Д е с н о: Шива Натарађа. Бронзана скулптура периода Њхола (Chola), XI-XII в. н.е., ј. Индија. Музеј Метрополитен, Њујорк

ПЛОДНОСТ један од основних циљева култа још од палеолита (сликање крда дивљачи да би се поспешило њихово размножавање, уп. **пећинско сликарство**), у **шаманистичким ловачким ритуалима** (сахрањивање анатомски сложеног костура уловљене дивљачи, да би се обновила, „васкрсла“), од неолита усмерено на п. поља (усева, воћњака, повртњака, винограда) и стоке, уп. **аграрни култови, фалички култови, првине, сезонски обреди, зоолатрија, Magna Mater, полимастија**, као и на обнављање и умножавање људских ресурса (ради већег броја радних руку и ратника, уп. у Ведама честе молитве за мноштво синова).

ПОГРЕБНИ ОБРЕДИ поред два основна, **инхумације** и **кремације**, у традиционалним културама практиковало се и **излагање** мртвих птицама и другим грабљивицама. Распрострањен је био обичај **секундарне сахране** (спаљивањем, распадањем у земљи или дејством грабљивих животиња огољеног) скелета или његовог дела (најчешће **лобање**). Врста погребна обично је условљена узрастом, неретко и полом (у неким културама спаљују се само одрасли људи, или само мушкарци; у евроазијском неолиту мала деца су сахрањивана под подом или под прагом кућа, одрасли вероватно излагани). **П.о.** мотивисани су колико практичним разлозима, толико и **есхатолошким** представама, уп. **загробни живот**; ова друга врста мотивације је двојака: са једне стране, присутна је жеља за што дужим задржавањем телесног присуства покојника на овом свету (мумификација, као у Египту), а са друге, да се он што пре отпреми на онај свет, колико ради његовог сопственог добра (оностраног продужења блажене егзистенције), толико и ради спокоја његових овоземаљских сродника (изостанак прописног **п.о.** или припадност одређеној категорији, као што су злочинци, врачеве и вештице, странци и сл. веровало се да отежавају раздвајање покојникове душе од тела и отварају могућност његовог по живе штетног и опасног повратка на овај свет, **повампирења**). Археолошка сведочанства о овим представама пружају, поред самог начина сахране, **гробни прилози** (храна и новац потребни за пут на онај свет; предмети, као посуде и оружје, каткад намерно сломљени, да би отишли са покојником онамо), и пропратне жртве (коњ, пас, који прате у смрт свога господара; у случају угледних личности често и жена, слуге и сл.).

ПОЛИМАСТИЈА (гр. *poly* ‘много’ *mastos* ‘дојка’) иконографски мотив који симболизује плодност и везује се за Артемиду Ефеску. Грчка Артемиде је оличење девице, посвећене пре свега лову, а мотив п. код ње проистекао је вероватно из **синкретизма** са малоазијском „Господарицом

Артемида
Ефеска, лево:
Музеј у Селчуку
код Ефеса,
Турска; десно:
Капитолски
музеји, Рим

звери“ и „Мајком богова“ (в. **Magna Mater**).

ПОЛИТЕИЗАМ (гр. ‘многобожство’) појам који се развио у опозицији према строгом (хришћанском, исламском) **монотеизму**; у ствари, чисте линије разграничења (дихотомије) између **п.** и монотеизма нема, пошто монотеистичке религије садрже политеистичке примесе (уп. хришћански култ арханђела и светаца, Амеша Спенте и јазате у **зороастризму**), и обратно (издвајање врховног бога у политеистичким религијама, **хенотеизам**). Мерадно је, заправо, разграничење између **више и ниже митологије**. Религије које у домену више митологије признају само једног, свезнајућег и свемоћног Бога, могу се сматрати монотеистичким, чак и ако допуштају разне врсте „посредника“ између њега и људи, али их сврставају у домен **ниже митологије**. Оне друге, мање „централизоване“, где су ти посредујући митолошки likови уздигнути у ранг божанстава, свако са својим „ресором“ у који се други – укључујући „Врховног бога“ – не могу или могу само ограничено мешати, заслужују да буду означене као политеистичке.

ПОЛИЦЕФАЛИЈА (гр. *poly* ‘многo’ + *kephalē* ‘глава’) вишеглавост. У стварном животу, појава двоглавих (евентуално троглавих) примерака неке врсте, укључујући људску, представља биолошку аномалију и доживљава се

Л е в о г о р е: Двоглави Јанус,
римска биста, Ватикански
музеј. Д о л е: Тримурти,
пећински храм на острву
Елефанта код Бомбаја, друга
пол. првог мил. н.е.

као чудо или знамење (уп. **омен**). Тим природним феноменом вероватно је инспирисан мотив троглавих и уопште вишеглавих чудовишта у фолклору, док је у **вишој митологији п.** иконографски поступак помоћу кога се симболично изражавају сложене теолошке концепције. Представљањем божанства са више глава (или више лица) могу се објединити његове разне хипостазе, као у случају римског Јануса, бога почетака и свршетакa који је од Сатурна добио дар да сагледава прошлост и будућност, или хришћанског Светог Тројства (Отац, Син и Свети Дух). У супротном смеру, **п.** одражава обједињење првобитно различитих божанстава, као у случају хиндуистичког Тројства (Тримурти), где су удружени Брахма – Творац, Вишну – Одржаватељ и Шива – Разоритељ. У случају грчке

Д е с н о:
Хеката и тро-
глави Кербер,
црвенофигу-
рални кратер,
Апулија, IV в.
п.н.е., Анти-
чке збирке,
Минхен.
Л е в о: Тро-
глава Хеката,
релеф, Егина

Хекате, која се испрва представљала само са једном главом, троликост – каткад са различитим лицима девојке, зреле жене и старице – вероватно је одраз **синкретизма**, било њеног поистовећења са Селеном, богињом Месеца (Месечеве фазе или мене: „млад“, пун и „стар“ месец) или њеног удруживања са богињама Елеусинских **мистерија** (девојка = Персефона или Кора, зрела жена = њена мати Деметра, старица = сама Хеката). **П.** је била карактеристична за култове полапских Словена пред њихово покрштење (троглави **Триглав** у Шћећину, чије су три главе наводно симболизовале његову власт над небом, земљом и подземљем; Свентовит са четири лица на Рујану).

ПРАРОДИТЕЉСКИ ГРЕХ, ИСТОЧНИ ГРЕХ у старозаветној књизи Постања Адамово и Евино својеволно прекршење, на наговор Сатане у виду змије, Божје забране да кушају плод са дрвета „Познања добра и зла“, разлог њиховог изгона из Едена (Раја), а, у ширем теолошком сми-

Прародитељ-
ски грех и
Изгон из
раја. Мозаик,
катедрала у
Монреалу,
Сицилија,
око 1180.

слу, смртности човека и присуства зла у свету (в. **теодилцеја**).

ПРВИНЕ (превод лат. *primitiae*; гр. *akrothinía*, дословно: оно што је са врха гомиле) обичај приношења првог улова или првих плодова (први пожњевен клас, прво убрано воће, прво младунче стоке у сезони и сл.) као жртве-захвалнице божанству. Обичај има своје корене у палеолиту; налази у мочварама код Хамбурга сведоче да су у млађем **палеолиту** ловци на ирвасе приносили прву женку коју с пролећа улова на жртву тако што би је бацили у воду са каменом у утроби да потоне (уп. **ловачки ритуали**). У Атини су у октобру, након убирања летине, дечаци носили по граду маслинову гранчицу звану *eiresiōnē*, омотану вуном и окићену разним плодовима и качили је о кућна врата, певајући песму у којој су изражавали жељу да она у дом донесе смокве, хлеб, мед, уље и вино. Драстичан вид **п.** је жртвовање прворођене деце. Западни Семити у Палестини (Канаану) и у феничанској колонији Картагини у сев. Африци приносили су новорођенчад на жртву богу Молоху бацајући их у ватру.

ПРЕДЕСТИНАЦИЈА (лат. *praedestinatio*) веровање у предодређеност будућих догађаја, в. **детерминизам**.

ПРЕЦИ в. **култ предака**.

ПРИМОРДИЈАЛАН ‘прапочетни, првобитни’ од лат. *primordium* ‘прапочетак’, в. **космогонија**.

ПРИРОДНОМИТОЛОШКА ШКОЛА (нем. *Naturmythologische Schule*) назив за „стару“ компаративну митологију XIX в., која је тумачила и реконструисала митове индоевропских народа као симболичне приказе природних појава, и свугде препознавала **соларне** митове (Макс Милер) или митове олује (Аделберт Кун); у том погледу она се надовезивала на још античко **алегоријско** тумачење мита. Уп. **нова компаративна митологија**.

ПРОФЕТИЗАМ (гр. *prophētēs* ‘пророк’) у ширем смислу, свака пророчка делатност усмерена на реформу старе или увођење нове религије, нпр. Мојсијева као утемељитеља **јудаизма**, Заратуштрина као оснивача **зороастризма**, уп. **религије објаве**; у ужем смислу, фаза у развоју јудаизма између отпр. 800. и 600. г. п.н.е., од краља Саула до Вавилонског ропства, када је низ пророка иступао против верских и моралних застрањења владара Израилја и Јудеје, залажући се за чист монотеизам и етичке вредности.

ПРОФИЛАКТИКА (гр. *prophylaktikós* ‘предострожан, који служи предохрани’) скуп магијско-религијских поступака или **табуа** усмерен на предупредивање могућег дејства штетних сила, нпр. ношење **талисмана**, куцање у дрво против „урока“ и сл.

ПСИХОАНАЛИТИЧКИ ПРИСТУП митологији тумачи митове као одраз колективне подсвести; при том је код оснивача психоанализе, Сигмунда Фројда, нагласак на потиснутој сексуалности, а код његовог следбеника Карла Јунга на **архетипима**.

ПСИХОПОМП (гр. *psykhopompós* од *psykhé* ‘душа’ и *rempein* ‘пратити’) спроводник душе на онај свет, у грчкој митологији пре свега Хермесов, онда и Харонов епитет. У

Хермес-психопомп (у средини) спроводи душу умрле жене (десно) у Хад; чека је Харон (лево) у свом чуну. Атички црвенофигурални лекит из око 450. п.н.е., Народни археолошки музеј у Атини.

Ведама улогу **п.** игра Пушан (чије је име сродно са именом Хермесовог сина Пана), у **шаманизму** – шаман, чија душа у екстази напушта тело и одлази на онај свет. Уп. **књига мртвих**.

ПУПАК СВЕТА у митским **космологијама** симболичан назив за средиште света и место његовог рођења („пупчана

Д е с н о: Омфалос. Музеј у Делфима

врпца“). Грци су **п.с.** смештали у Делфе, на место где су се наводно сусрела два орла која је Зевс послао са две супротне стране света; обележавао га је камен звани *омфалос* („пупак“). У Риму је један мали храм најпре важио као *Umbilicus Urbis* ‘пупак града’ да би доцни-

је, са ширењем Римског царства, добио симболичан значај центра света. Јевреји су центром света сматрали Јерусалим, тачније камен темељац Соломоновог храма. Данас се један „омфалос“ налази у јерусалимској цркви Христовог гроба.

Л е в о: „Омфалос“ у цркви на Христовом гробу, Јерусалим.
Д е с н о: Umbilicus Urbis, остаци темеља из доба Севера, Рим

ПУРИФИКАЦИЈА (лат. *purus* ‘чист’ + *facere* ‘чинити’) или поступак отклањања култне нечистоте пред вршење обреда или богослужења, најчешће путем ритуалног купања и прања, кађења и сл. Вид. **п.** је **лустрација** (лат. *lustratio*), у старом Риму ритуално очишћење приношењем жртава.

Р

РАТНИЧКЕ ДРУЖИНЕ (нем. *Männerbund*, мн. *Männerbünde*, досл. ‘мушка удружења’) облик организовања мушкараца у примитивним друштвима, окупљених око једног предводника, првобитно ради ратних дејстава и разбојништва; пријем у р.д. по правилу подразумева ратничку **иницијацију** и повлачи за собом одређена обележја (тетоважа, карактеристична одећа, фризура). Термин *Менербунд* је исковао један немачки етнолог почетком XX в. да би означио р.д. код урођеника у источној Африци (користи се непреведен и изван нем. језичког подручја), али се он примењује и на праисторију и

Викинзи у „дугом броду“ нападају обалу Француске 912. г. Минијатура из „Житија Св. Обена“, XI в., Bibliothèque Nationale de France, Париз

рану историју индоевропских народа, у којој се препознају р.д. код низа њих: Иранаца, Германа, Келта, Словена (реч *дружина* имала је испрва то значење). Историјски пример р.д. представљају викинзи (од староскандинавског *vikingr* потиче словенска реч *витез*). Из р.д. су се развиле кнежевске дружине као оружана пратња феудалаца, али и нека трговачка удружења, попут севернонемачке Ханзе. Р.д. су имале своје обреде и култове; код старих Германа, стајале су под покровитељством Водана-Одина, код старих Иранаца бога олује Вајуа, делом можда и Митре, чиме неки објашњавају чињеницу да је **митраизам** био распрострањен првенствено у војним круговима Римског царства.

РАЦИОНАЛИЗАЦИЈА МИТА постоји у два вида: као његово **алегоријско** и као **еухемеристичко** тумачење: прво види у њему зачетке природних наука и филозофије, друго – изобличену историју; уп. и **свештеничка обмана**. Насупрот томе, **психоаналитички приступ** тражи изворе мита у **ирационалном**.

РЕИНКАРНАЦИЈА (лат. *reincarnatio* ‘поновно отеловљење’, уп. **инкарнација**), веровање у бесмртност душе која се након смрти поново рађа у новом телу, карактеристично за неке живе религије, поглавито на тлу или пореклом из Индије (**хиндуизам**, **џаинизам**, **будизам**), као и за неке изумрле (келтски **друидизам**, грчки **орфизам** и **питагорејство**). Уп. **метемпсихоза**, **палингенеза**.

РЕЛИГИЈА (лат. *religio* од *relegere* ‘поново прикупити’, изворно ‘збир свештених традиција, за којима се увек изнова посеже’; доцније, код хришћанских писаца, извођено од *religare* ‘везати’ у смислу везе између човека и Бога). Лат. термин ушао је у језике широм света, јер у њима нема правог еквивалента (гр. *pistis*, које се преводи словенским *вера* новозаветног је порекла и примењиво само на хришћанство; у старијем српском језику користио се израз **закон**, нпр. *источни закон* ‘православље’). **Р.** се заснива на веровању у **натприродно**, а ово се поима на три начина: као **свето**, **надљудско** и **онострано**. Редослед навођења ових трију појмова одсликава њихову хијерархију а вероватно и хронологију њиховог настајања. Појам **светог** је најшири, у том смислу што није ограничен на натчулно, већ може обухватити било који део чулно опазивог света коме се припишу моћи изнад његових природних својстава. Предмет вере у **н а д љ у д с к о** су већ бића недоступна обичном људском опажању, али не нужно и **трансцендентна**, тј. веровање у њих допушта и подстиче, али не повлачи за собом аутоматски представу о постојању неког другог света или светова, **о о н о с т р а н о м**. Док **религиозност** може бити **индивидуална**, у смислу личног става ограниченог на унутрашњи духовни живот појединца, **р.** је колективна, самим тим **друштвена** појава, са своја два основна облика испољавања: **митом** и **ритуалом**. Грубо, **р.** света могу се поделити на **традиционалне р.**, поникле у праисторији и засноване на усменој предаји (**традицији**), и на **р. открићења** или **објаве**, путем пророчког надахнућа (в. **профетизам**), фиксирани у свештеним списима (**кодификоване р.** или **р. књиге**). **Етничке р.** спадају по правилу у прву, интернационалне или **светске** – као **будизам**, **хришћанство**, **ислам** – у другу групу, мада има и националних р. заснованих на објави, као што је ирански **зороастризам**.

РИТУАЛ (лат. *ritualis* ‘обредни’, придев од *ritus* ‘обред’) означава у ширем смислу сваку појединачну радњу која се конвенционално врши у одређеној ситуацији а да није њоме непосредно изазвана (нпр. руковање при сусрету), а у ужем – **религијски** мотивисан чин (нпр. причешће), или повезан низ таквих чинова (нпр. **литургија**), или њихов збир унутар једне **религије**, њену **обредност** (нпр. православни **р.**, зороастријски **р.**).

РИТУАЛИСТИЧКА ШКОЛА, **КЕМБРИЧКА ШКОЛА** (енгл. Myth and Ritual School, Cambridge School) правац у изучавању мита проистекао из **етнолошко-фолклористичког приступа**, заснован на претпоставци да **мит** настаје као објашњење **ритуала**. Њеним оснивачем се сматра се Вилијам Робертсон Смит, писац „Семитске религије“ (1889), са ставом да је савременим религијама од

средишњег значаја њихово учење, а у старим – ритуал. Главни представници **р.ш.** су научници из Кембриџа: класициста Џејн Елен Харисон и изучавалац Библије Семјуел Хук (Hooke).

С

САКРАЛАН (лат. *sacralis*) свештен, који се односи на култ.

САКРАЛНА ПРОСТИТУЦИЈА практикована је у склопу култа семитске богиње љубави и плодности, вавилонске Иштар, феничанске Астарте. По Херодоту, свака слободна жена у Вавилону била је дужна да једном у животу оде у Иштарин храм и пода се за било коју своту новца првом странцу који је пожели. Старозаветни списи осуђују **с.п.** практиковану у Канаану (Палестини).

СВЕТОСТ основни вид доживљаја натприродног који је у основи **религије**. У разним језицима појам **с.** изражава се двојачко: позитивно, у смислу присуства у нечем или некоме натприродне, божанске силе (лат. *sacer*), или негативно, са нагласком на забрани додира са посвећеним предметом или особом (лат. *sanctus*), уп. **мана**, **табу**.

СВЕТСКО ДРВО у космолошким представама разних народа, посебно индоевропских, вертикална оса света (**axis**

Л е в о:
Игдрасил
Исландски
рукопис из
XVII в.
Д е с н о:
Ваках Чан,
светско дрво
у митологији
Маја.
Надгробна
плоча из
Паленке

mundi) замишљена у виду дрвета које се по правилу тројно сегментира: корени су му у доњем свету, стабло на земљи, а крошњом досеже небо. Класичан пример је јасен Игдрасил у нордијској митологији. **С.д.** је чест мотив у фолклору (народне песме, везови и сл.).

СВЕШТЕНА СВАДБА (грч. *hieròs gámos*): ритуално прослављање божанске свадбе, поглавито у склопу **култа плодности**. На Блиском истоку и у Египту симболичан или

Л е в о: Думузи и Инана на престолима, између њих урмина палма. Месопотамски печат. Д е с н о: Хијерогамија Зевса и Хере. Фреска из Помпеја, Напуљ, Археолошки музеј

стваран спој богиње са владарем (сумерски *ен* у Уруку који оличава бога урмине палме Амаушумгаламу доносиће летину као свадбени дар Инани, оличеној у храмовном складишту; фенички краљ као Астартин супруг, одатле грчки мит о кипарском краљу Пигмалиону који се заљубио у Афродитин кип) или бога са првосвештеницом (Амун у египатској Теби, Мардук у Вавилону на крају светковине Акиту, в. **новогодишњи ритуали**); уп. и **сакрална проституција**. Код старих Грка, одраз праиндоевропске представе о брачном споју Неба и Земље коју оно оплођује кишом и муњама омогуђујући раст вегетације; у хијерогамјским обредима најчешће су протагонисти Зевс (етимолошки: „Небо“) и Хера („Пролеће“) представљени својим статуама; митолошки одраз у причи како је Хера завела Зевса (14. певање „Илијаде“) на врху планине Иде, након чега унаоколо почиње да буја вегетација.

СВЕШТЕНИ КРАЉ (владар) у старим друштвима по правилу изворно сакрална или накнадно сакрализована институција. Краљ је често играо улогу првосвештеника. Такав свештени краљ код Сумераца био је *ен*, али постепено и *лугал*, изворно вођа у рату, преузима *ен*-ове мирнодопске и првосвештеничке функције. У другим друштвима владар је био сматран богом на земљи, као фараон у Египту, чије је понашање било регулисано строгим прописима, јер се веровало да од његовог телесног здравља и моралне исправности зависи благостање целог народа. Покопавање фараонове статуе у склопу светковања тридесетогодишњице његовог ступања на престо указује да је у праисторијско време он могао бити убијан како би се спречило да остари и онемоћа. Такав обичај забележен је код Шилука на Белом Нилу, који су такође поштовали своје краљеве као полубогове, али би их на прве знаке старења и слабости затворили да умру од глади. У краљевству Мерое на Нилу у данашњем северном Судану тек је у трећем веку п.н.е. укинут обичај да краљ умре када му свештеници то нареду.

У Египту је од Новог царства умрли фараон поистовећиван са Озирисом (в. **апотеоза**). Живи владар могао је важити за оличење бога на земљи. Саргонов унук Нарам-Син (око 2190-2154) први је акадски владар који се прогласио богом; име му значи „миљеник (бога) Месеца (*Син*)“; представљан је са шлемом уобличеним у Месечев срп.

Л е в о: Нарам-Синова стела, Лувр, Париз

СВЕШТЕНА ПОВЕСТ в. мит.

СВЕШТЕНИЧКА ОБМАНА (нем. *Priesterbetrug*) објашњење постанка религије свесним заваравњем простог народа од стране свештеничког staleжа, ради власти над њим или ради успоставе етичких вредности. У њеном класичном виду први пут теорију о **с.о.** излаже око 400. п.н.е. грчки песник и политичар Критија у сачуваном одломку своје трагедије „Сизиф“: испочетка је у људском друштву владала сирова сила, затим је она ограничена законима тако да се није могла упражњавати јавно, али тајно су закони бивали кршени; да би се и то спречило,

неки мудрац је измислио богове који све надзиру и тако људима улио страх од потајних преступа. Учење о **с.о.** прихваћено је од стране материјалистичких филозофа какав је био Римљанин Лукреције (I в. п.н.е.), а постало је особито популарно у XVIII в., у доба **рационализма**.

СЕЗОНСКИ ОБРЕДИ ритуалне радње вршене у одређено доба године, обично у вези са људском делатношћу: почетак ловне сезоне (в. **ловачки ритуали**), прво пролећно орање, јесење убирање летине (уп. **аграрни култови**).

СЕКУНДАРНИ ПОГРЕБ врста **погребног обреда** који се обавља у две фазе: тело се најпре излаже или покопава у земљу, па се доцније, након екскарнације (распадања меких

Костурница ман. Хиландара. Умрли монаси уковају се без ковчега, две-три године доцније кости им ваде, перу вином и уљем и сахрањују у крипти, док лобање стављају на полице

тквива) костур или само **лобања** односе и сахрањују на другом месту.

СЕМИОТИКА (гр. *sēmeion* ‘знак’) наука о системима знакова (кодovima) организованим по принципу бинарних опозиција (‘црн’ : ‘бео’, ‘горе’ : ‘доле’). Као вид **структуралне** лингвистике засновао ју је Фердинанд де Сосир (1857-1913), а представници **руске семиотичке школе** (Тартуска школа) на челу са Владимиром Топоровим и Вјачеславом Ивановим покушали су да њене методе примене у компаративној реконструкцији прасловенских и праиндоевропских митова.

СИНКРЕТИЗАМ (гр. *synkrētismós*, од *syn* ‘са’ и *kretizein* ‘радити по критски’, првобитно о шароликој етничкој и језичкој слици острва Крита у старом веку) мешање и стапање разнородних елемената, посебно у религији. Примери **с.** налазе се широм света и у свим временима, али

Јупитер Амон. Теракота, музеј Вагасо, Рим. Амон (Ammon) је био либијско божанство, штовано у виду овна у оази Сива (Siwa). Најпре су га Египћани идентификовали са својим врховним богом Амуну, а онда Грци и Римљани са својима Зевсом односно Јупитером. Александар Велики тврдио је да је син Зевса-Амона

свој велики замањ у историји Старог света он је имао у доба хеленизма, након Александрових освајања. Уп. **интерпретација**.

СОЛАРНИ (лат. *solaris* ‘сунчани, Сунчев’ од *Sol* ‘Сунце’) – митови и култови везани за Сунце као за извор светлости и топлоте и за његов годишњи циклус. **С.** култови спадају у **астралне**, често у вези са **лунарним** или у опозицији према њима, али **с.** симболика присутна је и у другим сегментима религије, **сезонским** и **погребним обредима** (оријентација покојника према излазећем или залазећем Сунцу, уп. **мегалити**).

Храм у Конараку, Бенгал, Индија, XIII в., детаљ. Цео храм је изграђен у виду Сурјиних (= Сунчевих) кочија, које вуче седам коња. Коњ и точак са жбицама су и сами од праиндоевропских времена били симболи Сунца.

СОТЕРИОЛОГИЈА (гр. *sōtēr* ‘спаситељ’, *sōtēriōn* ‘спасење’), **есхатолошко** учење о коначном спасењу појединаца и човечанства **месјанском** интервенцијом. Термин је настао у склопу хришћанске теологије, за коју је с. превазилажење отуђености човека од Бога проузроковане **прародитељским грехом**. Христос умире да би искупио људске грехе, васкрснувши изводи душе умрлих праотаца из Хада, својим Другим доласком успоставиће Царство Божје на земљи.

СОЦИОЛОГИЈА као науку утемељио ју је у XIX в. Француз Огист Конт (Compte), а даље су је развијали његови сународници Емил Диркем (Durkheim) и Марсел Мос (Mauss), који је њену, у основи позитивистичку методологију, применио и на религијске појаве. Класична остаје његова студија о поклону у примитивним друштвима, која га сагледава као тотални друштвени феномен, који има истовремено економске, правне, етичке, естетске, религијозне, митолошке и социјалне димензије. С. је инспирисала **нову компаративну митологију**.

СОЦИОМОРФИЗАМ обликовање митологије, поготову **пантеона** и односа унутар њега према устројству датога друштва (врховни бог као владар, други богови као његови вазали или слуге са међусобно разграниченим дужностима).

СТРУКТУРАЛИЗАМ правац у лингвистици који је засновао Фердинанд де Сосир а своди се на посматрање језика као система знакова (уп. **семиотика**). Структуралистички приступ примењив је и на друге сегменте културе, као што је митологија. Он полази од тезе да мит настаје на основу универзалних образаца људског мишљења, одбацујући **историцизам**. Главни заступник с. на митолошком пољу је француски научник Клод Леви-Строс, који се претежно бавио митовима јужноамеричких Индијанаца.

„**СУМРАК БОГОВА**“, **РАГНАРЕК** (староисландски *Ragnarökkr* или „судбина богова“ (стисл. *Ragnarök*), **есхатолошки** мит старих Нордијаца, најдетаљније изложен у Велуспи, „Визији пророчице“, поеми из Песничке Еде забележеној у XIII в. Космичка криза почиње убиством племенитога бога Балдра; следи му Фимбулветр, трогодиш-

Видар разваљује чељуст вуку Фенрију, рељеф на „Госфортеком крсту“, 920-950, Камбрија, Енглеска

ња зима; онда наступају силе зла и хаоса, укључујући Балдровог убицу Локија, који је дотада лежао окован, и чудовишног вука Фенрија, који се такође ослобађа окова и гута Сунце; море се излива из обала, са југа наступа огњени

див Сурт са пламеним мачем, из Пакла (Хел) долази брод Наглар са мртвачком војском; богови им се супротстављају на челу са Одином и Тором, но првога прогута Фенри, а Тор и чудовишна змија Мидгард у двобоју убију једно друго; бог Видар храбро ступа у Фенријеву чељуст разјапљену од неба до земље и убија га; свет нестаје у Суртовој ватри, али се затим обнавља под влашћу новог нараштаја богова на челу са васкрслим Балдром. **Р.** показује значајне сличности са **зороастријским** есхатолошким митом, које се различито тумаче, заједничким индоевропским наслеђем или иранским утицајем на старе Германе.

Т

ТАБУ (од полинежанског *tapu*) назив за нешто што је истовремено свето (јер поседује **ману**) и забрањено, нпр. личности, нарочито поглавице, поједина места, дрвета, гробови и сл. У ширем смислу употребљава се да означи култне забране сваке врсте (нпр. у **тотемизму** забрана да се једе тотемска животиња). Најраспрострањенији табуи у културама широм света су **канибализам** и инцест.

ТАУРОКТОНИЈА гр. ‘убиство бика’, најважнији мотив митраистичке иконографије, представљан, у виду фреске, рељефа или статуе у средишту сваког Митриног светилишта (*митреја*). Његово иконографско уобличење приписује се вајарима пергамске школе у II в. п.н.е.: Митра

Л е в о: фреска из митреја у Дура Еуроπος, 168-256. н.е. Д е с н о: римски барелеф, Лувр, Париз

у пећини, са фригијском капом, зарива бодеж бичу у врат, одвраћајући своје лице из жалости за животињом; горе се представљају лево Сунце (Sol), обично са гавраном, десно Месец, са страна стоје Каутес и Каутопатес; одоздо змија и пас пију бикову крв, шкорпион напада његове тестисе; биков реп се грана у класје. По миту, Митра је убио бика да би обновио свет његовим семеном и крвљу; постоји и астролошка интерпретација, у вези са Хипарховим открићем, у другом веку п.н.е., аксалне прецесије (померања тачке пролећне и јесење равнодневице), на основу којег се рачуна „велика“ или „платоновска година“ у астрологији (циклус од око 26000 година). Уп. **циклично време**.

ТЕОГОНИЈА гр. *Theogonía* ‘рађање богова’ наслов Хесиодовог спева (око 700. п.н.е.), један од главних извора за грчку митологију. По **Т.** из првобитног хаоса настаје **примордијални** пар Земља (Гаја) и Небо (Уран), од њих се рађају Титани, Киклопи и чудовишни Хекатонхири

(„сторуки“); један од Титана, Крон, кастрира оца (мотив одвајања неба од земље, в. **космогонија**) и преузима власт; жени се Реом, али му родитељи прорекну да ће и њега његово потомство свргнути, па он прождире сву децу која му се рађају, а то су прво Хестија, затим по реду Деметра, Хера, Хад, Посејдон и најзад Зевс; но уместо овога последњег Реа му потури камен да прогута, а новорођенче сакрије на Крит и удеси да Крон поврати осталу децу; на челу са Зевсом они крећу у рат против Титана и дивова (титаномахија); Хекатонхире Зевс спржи својом муњом, а Титане поразе и баце у најдубље подземље, Тартар. Тиме бива успостављен актуелни светски поредак. Хесиодски мит има блискоисточне паралеле, посебно у хуритском миту о Кумарбију који је сачуван у хетитској верзији из XIV-XIII в. („Краљевство на небу“): Кумарби свргава Ануа-Небо одгризавши му гениталије, али при том затрудни и роди бога олује Тешуба, који онда скупа са Ануом њега свргне. Термин **т.** може се применити на свако митолошко учење о постанку богова и смени божанских нараштаја.

ТЕОДИЦЕЈА (фр. *théodicée*), термин који је 1710. сковао немачки филозоф Готфрид Лајбниц од грчких речи *theós* ‘бог’ и *dikē* ‘правда’ да њиме означи проблем порекла зла у свету. У религији, тај проблем настаје са вером у свемоћног Бога који оличава добро; одговор се тражи у **дуализму**, у тумачењу да зло (ђаво у хришћанству и исламу) постоји само Божјом вољом, или у **есхатолошкој** перспективи (за претрпљено зло у овоземаљском животу следује блаженство у **затрбном**).

ТЕОРИЈА ПОВЕЉЕ енгл. *charter theory of myth*, учење енглеског антрополога пољског порекла Бронислава Малиновског (Malinowski), који је у првој пол. XX в. проучавао урођенике јужнога Пацифика. По **т.п.**, митови настају ради утемељења, освештања обичаја и друштвених установа.

ТЕОФОРАН (гр. *theó-phoros* од *theós* ‘бог’ + *pherein* ‘носити’) о личним именима датим по неком божанству, уп. гр. *Apolló-dōros* ‘Аполонов дар’, *Dēmétrios* од *Dēmētēr* ‘Деметра’ (код хришћана се име *Димитрије* даје по Св. Димитрију Солунском, светом ратнику и мученику под Диоклецијаном, с почетка IV в. н.е., који је сам, рођен као паганин, добио име по Деметри). Т. имена има у готово свим религијама и у недостатку других података могу бити значајан извор за некадашњу распрострањеност култа појединих божанстава, нпр. скандинавска имена као *Торвалд* или *Торстен* за култ бога-громовника Тора (*Thorr*). Позната су и **монотенстичким** религијама, уп. хебрејска имена на *-el* ‘Господ, Бог’ као *Dani-el* ‘Господ је мој судија’ (код хришћана давано по пророку Данилу), грчко *Theó-philos*, преведено на словенски као *Бого-љуб*, немачки *Gott-lieb*.

ТЕРИОМОРФИЗАМ (од гр. *therion* ‘звер’ и *morphḗ* ‘облик’) в. **зооморфизам**

ТИТАНОМАХИЈА в. **теогонија**

ТОТЕМИЗАМ (од речи *тотем* ‘сродство; лични дух-заштитник’ у језику Алгонкин-Индијанаца) систем веровања карактеристичан за ловачко-сакупљачке културе урођеника северне Америке и Аустралије, заснован на осећању мистичне повезаности једног рода (племена, клана) са својим заједничким прапретком замишљеним нај-

Л е в о : Шигирски идол, средњи Урал, лиснато дрво, око 7500 п.н.е., првобитна висина 5,3 м., музеј у Јекатеринбургу.
С р е д и н а : Тотем из Тотемског парка, Викторија, Британска Колумбија. Д е с н о : „тотемски стубови“ племена Антандрој, Беренти, јужни Мадагаскар

чешће у виду неке животиње, ређе биљке или неке друге природне појаве; испољава се кроз табуе који се по правилу односе на употребу одговарајуће животињске или биљне врсте у исхрани и на склапање бракова међу припадницима истог тотемског рода. Термин се неадекватно примењује на посебан вид споменика у виду изрезбарених дрвених стубова код северноамеричких Индијанаца северозападне пацифичке обале, чији је карактер хералдички (животињски и други ликови на њима су својеврстни „грбови“ породица и истакнутих појединаца) и комеморативан (чувају спомен на поједине догађаје).

ТРАВЕСТИЈА (фр. *travestie* ‘преоблачење’) прерушавање мушкарца у жену и обратно. У грчкој митологији мотив се везује за Херакла, који је за казну служио лидијској (Лиђани су били познати по **матријархату**!) краљици Омфали са којом је разменио одећу. По другом миту, једном се преобукао у жену да се сакрије од непријатеља, па је због тога његов свештеник на острву Косу носио женско одело. То је био случај и са свештеницима Мајке Земље у Риму и свештеником двојице Алка (*Alcis*), герман-

Десно: Херакле преобучен у жену преде; лево: Омфала са његовом лављом кожом и тојагом. Римски мозаик из Лирије. Народни археолошки музеј Шпаније, Мадрид

ских божанских близанаца, које Тацит **интерпретира** Кастором и Полуксом. **Т.** је присутна у **шаманизму**: шамани се често не само предевају у жену, него и подражавају женски глас и понашање. Смисао ритуалне **т.** треба можда тражити у митолошком мотиву **андрогоније**.

ТРАДИЦИЈА (лат. *traditio* ‘предаја’) збир обичаја, веровања и предања усмено предаваних с колена на колена у претписменим културама. Свештена **т.** чини основицу **традиционалних религија**.

ТРАГАЊЕ ЗА ВИЗИЈОМ (енгл. *vision quest*) в. **иницијација**

ТРАНСПОЗИЦИЈА МИТА У ЕП појава запажена у усменој епизи разних народа света. Протагонисти епа могу бити божанства инкарнирана непосредно или путем очинства, нпр. у староиндијској Махабхарати Кршна је **инкарнација (аватар)** Вишнуа, пет Пандава – синови богова (Јудхиштира Дхарме, ведског Митре, Бхима – Вајуа, бога олује; Арђуна – Индре, громовника и ратника, Накула и Сахадева – двојице божанских близанаца-коњаника Ашвина); на противничкој страни Каурава Дурјодхана је инкарнирани демон Кали, Карна – син Сурје (Сунца), Дхртараштра – Бхаге, слепог бога уделитеља, Бхишма – Дјауса, персонификације Неба. Митски заплет преноси се у епски: мит о сезонском нестанку и повратку богиње вегетације (грчка Хелена) или усева (Сита „Бразда“) у епску повест о отмици жене и њеном ослобађању након прекоморског похода и опсаде непријатељског града (Илијада одн. Рамајана). Основне радње Махабхарате, скандинавске епске традиције о бици на Бравали и српског косовског циклуса објашњавају се као заодевање (псеудо)историјским рухом праиндоевропског **есхатолошког** мита о одсудном сукобу богова и демона (уп. **Сумрак богова**).

ТРАНСЦЕНДЕНТНОСТ (лат. *transcendens* ‘који прелази на другу страну’) оностраност, неприсутност божанства у овоме свету, за разлику од његове **иманентности**, тј. присуства у њему. Уп. **deus otiosus**.

ТРИКСТЕР (енгл. *trickster* ‘препредњака, варалица’) посебан тип божанства или **културног хероја**, зооморфан (Гавран код палеосибирских народа и Индијанаца сз. пацифичке обале, Којот код других Индијанаца) или антропоморфан (грчки Титан Прометеј, који вара богове у корист људи). Лик **т.** је амбивалентан; негде је позитивно (као у Прометејевом случају), негде претежно негативно конотиран (осетски Сирдон, који пакости и чак долази главе херојским Нартима, епској **транспозицији** старих иранских божанстава), па може попримити, у **есхатолош-ком** контексту, и **архидемонске** црте (нордијски Локи, уп. **Сумрак богова**).

ТРОФУНКЦИОНАЛНА ТЕОРИЈА (фр. *théorie trifonctionnelle*) основна поставка Димезилове **нове компаративне митологије**, која полази од претпоставке да је у праиндоевропско доба постојала – бар као идеал – тројна подела друштва на свештенство, ратнике и произвођаче (земљораднике, сточаре), која је налазила своје одразе у трочланом структурирању **пантеона** и митолошких сижеа. **П р в а ф у н к ц и ј а** би обухватала поред религијско-магијске сфере и власт, која је у рано доба била сакрализована (уп. **свештени краљ**), **д р у г а** – све што је у домену физичке снаге и ратничке вештине, а **т р е ћ а**, поред плодности (усева, стоке, људи) и здравље (медицину), па и физичку лепоту. На пример, у најстаријем староиндијском пантеону, одраженом средином II миленија п.н.е. у уговору кој је владар краљевства Митани склопио са хетитским краљем, Варуна и Митра заступали би I, Индра II а близанци Насатје (Ашвини) III функцију. У грчком миту о „Парисовом суду“, Парис бира између Хере, супруге божанског владара Зевса (I), Атене, богиње-ратнице (II) и Афродите, богиње телесне љубави (III функција).

Ф

ФАЛИЧКИ КУЛТОВИ од гр. *phallós* ‘фалус, мушки уд’ у значењу вештачког пениса у ерекцији (**итифаличност**, гр. *ithyphallikós* ‘са правим удом’) као елементу ритуала и иконографског мотива, чија је симболика изворно везана за

Л е в о: троструки фалус, Малта, позни неолит. С р е д и н а: сталагмит у пећини Накована на Пелешцу, са богатим налазима керамичких посуда из последњих векова пре н.е. (трагови оргијастичких обреда старих Илира?). Д е с н о: итифалична стела у Дионисовом храму на Делосу

магију **плодности**, али се не своди свуда на њу, већ поприма шира и дубља теолошка (**космолошка**, **есхатолошка**) значења, као што је случај са ношењем фалуса у Дионисовим обредним поворкама код Грка, Озирисовим код Египћана, или са култом Шивиног „знака“

Л е в о: обожавање „рукотвореног“ Шивиног **ф.** окићеног цвећем, хиндуистичка минијатура. Д е с н о: ледени сталактит поштован као „самотворни“ Шивалингам, пећина Амарнатх, Хималаји

(*Śiva-lingam*) као симбола његове стваралачке и истовремено рушилачке енергије.

ФАРМАКОС в. жртвени јарац

ФАТАЛИЗАМ врста **детерминизма** која нагласак ставља на постојање судбине (лат. *fatum*) као самосталног чиниоца догађања независног од воље богова. Судбина је имперсонална (гр. *heimarménē, anánkē*) или персонификована, у индоевропским митологијама по правилу у женском роду и често утројена – три грчке Мојре, латинске Парке, германске Норне, словенске Рожанице или Суђаје – замишљане као преље (мотив испредања животне нити). У Илијади се сам Зевс одлучујући о животу и смрти сукобљених јунака под Тројом не води својим личним симпатијама него тиме на чију страну претегне његова златна вага.

ФЕТИШИЗАМ (*fetishi* од порт. *feitico* ‘вештачки’), обожавање предмета, различито од **идолатрије** где је пред-

Д е с н о: фетиш
племена Јоруба,
зап. Африка,
средина XX в.
Л е в о:
животињски
фетиш
Зуни-Индијанаца,
Њу Мексико

мет (идол) само симбол божанства. У **ф.** спадају, на пример, свештени (најчешће дрвени или камени) предмети аустралијских урођеника (*tjurunga*) у власништву појединаца или **тотемских** кланова, који се помно чувају јер се верује да су испуњени магичном силом (уп. **мана**). На фетишистичкој подлози развила се вуду-религија.

ФИЗИОМОРФИЗАМ (гр. *phýsis* ‘природа’ + *morphḗ* ‘облик’) замишљање и приказивање божанстава у виду природних појава; уп. **зооморфизам**, **антропоморфизам**.

ФИЛОЗОФСКА ТУМАЧЕЊА МИТА в. **критика мита**, **алегорија**.

ФОРМАЛИЗАМ правац који се развио у Русији 1910-1930. и изворно био усмерен на изучавање песничког језика. Формалистичка анализа састоји се у рашчлањавању текста на најмање смисаоне јединице – морфеме. Фолклориста Владимир Пропп (Пропп) применио је тај метод на наративне (приповедне) структуре (главно дело зове му се „Морфологија бајке“) и увео појам најмање приповедне јединице – *наратеме*, издвојивши 31 такву јединицу и 8 основних ликова. Заступао је теорију да су бајке настале из усмених предања казиваних приликом (**тотемистичке**) **иницијације**. **Ф.** има доста додирних тачака са **структурализмом**, и утицао је на доцнији развој руске **семиотике**.

ФУНКЦИОНАЛИЗАМ правац у етнологији који су утемељили енглески антрополози Малиновски и Ретклиф-Браун, заснован на аналогiji друштва са живим организмом, тако што би појединци одговарали ћелијама, друштвене установе – органима а целина друштва – организму, при чему сваки орган има своју функцију којом задовољава једну одређену потребу организма. По **ф.**, основна улога **мита** састојала би се у „овери“, односно освештању друштвених установа, в. теорија **повеље**.

X

ХЕНОТЕИЗАМ (гр. *hén* ‘једно’ + *theós* ‘бог’) штовање само једнога бога уз признавање постојања и других. Термин је сковао Макс Милер (Max Müller, 1823-1900) да одреди карактер староиндијске ведске религије која се не уклапа у класичну дихотомију **политеизам** : **монотеизам**. Прецизније он ведску религију означава као **катхенотеизам** (гр. *kat'hén* ‘(један) по један’), јер средишње место у њој може имати час једно, час друго божанство, које у одређеној култној прилици апсорбује у себе имена и функције других, за разлику од **монолатрије**, где је предмет култа увек једно исто божанство, а друга се не сматрају достојним штовања, уп. у **јудаизму** прву од десет Божјих заповести Мојсију: „Ја сам твој Бог; немој имати других богова осим мене“.

ХЕПАТОСКОПИЈА гр. ‘посматрање јетре’, лат. **харуспиција** (од *haruspex* ‘посматрач утробе’), врста **дивинације** по унутрашњим органима жртвених животиња, најчешће овчјој јетри. Најранији писани подаци и археолошки налази о њој потичу из Вавилоније, а Римљанима је дошла посред-

Л е в о: глиненi модел јетре из Вавилоније, око 2000 п.н.е.

Д е с н о: етрурски модел из Пјаћенце, бронза

ством Етрураца, који су је вероватно донели из Мале Азије. На моделима обележена су поједина подручја везана са разним појмовима и божанствима.

ХЕРОЈ (гр. *hērōs* ‘јунак’) у старој Грчкој покојник уздигнут у ранг полубожанства. Као **х.** штовани су пре свега припадници „херојског поколења“, легендарни јунаци микенског доба који су се борили око Тебе и под Тројом (за поједине од њих легенде су везивале бронзанодопске гробнице, „толосе“), а онда и истакнути појединци из познијег времена, нпр. оснивачи појединих колонија и градова, или погинули од грома. Херојски култови могли су бити панхеленски (нпр. Орестов) или локални (нпр. у Атини мало познатог **х.** Академа, у чијем је гају Платон основао своју *Академију*). Имали су додирних тачака са култом **предака** и делили са њим **хтонски** карактер (ноћне **либације** у ровове ископане у земљи, **жртве** у храни коју живи не би кушали, за разлику од паљеница небеским боговима); поред антропоморфне **епифаније**, **х.** се могао појавити и у виду змије. Над гробом где се веровало да леже посмртни остаци **х.** (могао је бити и празан – кенотаф) подизана је посебна култна грађевина – хероон, обично ок-

Л е в о: Херој (десно) у друштву богиње (?) прима жртвене дарове.

Испод његовог лежаја склупчана змија. Грчки мраморни релеф, око 300. п.н.е. Д е с н о: „Теронова гробница“, хероон у Агриђенту, Сицилија, I в. п.н.е. Разгледница из 1902.

ружена светим гајем. Веровало се да **х.** штити заједницу која га поштује и да јој доноси здравље и добробит. Пророк Амфијарај, један од Седморице који су ратовали под Тебом, имао је уз свој хероон у Оропу, на месту где га је по легенди прогутала са све двоколицама земља расцепљена Зевсовом муњом, и пророчиште. Култ **х.** и њихових посмртних остатака попримао је у појединим случајевима политичку димензију. Спартанци су по легенди освојили Аркадију тек након што су украли Орестове кости из аркадског града Тереје. Атињани су 475. п.н.е. на основу

пророчанства ископали на острву Скиросу бронзанодопски гроб са костима великих димензија, наводно Тезејевим, и пренели их у Атину.

ХИБРИДИ митолошка бића замишљена као спој **антропоморфних** и **зооморфних** облика (нпр. **кентаур** – пола човек-пола коњ; **сфинга** – лав са људским лицем), или разних животиња (нпр. **грифон** – лав са главом орла). **Х.** се

Л е в о г о р е: сфинга са лицем краљице Хетегерес II, египатска IV династија (2723-2563 п.н.е.), музеј у Каиру; д е с н о г о р е: крилата сфинга из Даријеве палате у Сузи, око 480. п.н.е., Лувр, Париз; л е в о д о л е: грифон, рестаурисана фреска у престоној дворани палате у Кнососу, Крит, средина другог миленија п.н.е.; д е с н о д о л е: Химера, црвенофигурална апулска здела, око 350-340 п.н.е., Лувр, Париз

јављају већ у млађем **палеолиту** – уп. слику „Великог врача“ из пећине Труа Фрер, приказаног са главом и роговима јелена, лицем сове, шиљатим вучјим ушима, брадом козорога, медвеђим шапама, коњским репом, а ногама и ставом човека који плеше (в. **шаманизам**); најстарија позната сфинга није више она египатска са лицем краљице Хетегерес Друге, него добрих 7000 година старија из Гебекли-Тепеа (в. **неолит**) – а присутни су и у фолклору савремених народа (нпр. „псоглави“ у предањима из динарских крајева). **Х.** могу бити пука творевина митотворне маште – то је значење придева **химеричан**, изведеног од имена ватру бљујућег чудовишта које је убио грчки јунак Белерофонт, **Химере**, са телом и главом лава, другом главом козе на леђима и репом у виду змије, митолошке персонификације вулканске планине Химере у античкој Ликији (данас Јанар-таш у западној Турској, где још увек из стена избија пламен) – али и иконографски израз теолошких представа (владар-фараон приказан са телом цара животиња – лава); рано, међутим, религијско-митолошко значење **х.** бледи, и они постају омиљен мотив декоративне уметности.

ХИДРОМАНТИЈА (гр. *hýdōr* ‘вода’ + *mantéia* ‘гатање’) **дивинација** помоћу воде, извођена на разне начине. Основни је био сагледавање, кроз површину изворске или у посуду ухваћене воде, будућности и оностраног; у ту сврху у воду се могла улити кап уља, или су у њу „хватања“ небеска тела (Месец, звезде), како су то радиле врачаре у Хомољу, или како је то описано у песми „Почетак буне против дахија“. Супституција водене површине било је

огледало; прелазни вид документован је у Деметрином култу у Патрама (данашњи Патрас на сз. Пелопонезу), где је огледало у којем су посетиоци сагледавали своју судбину било постављено тик уз свето врело, тако да га оно кваси. Посебним видом **х.** може се сматрати врста „божјег суда“ која се састојала у бацању предмета или (чешће) особе у воду да се види да ли ће потонути или изронити. Стари Германи су у ту сврху бацали новорођенчад у Рајну (ако би потонула, веровали су да је посреди копице), а у Средњем веку тако је проверавано да ли је жена вештица (и код Срба, све до у Карађорђево доба).

ХИМНА (гр. *hýmnos*) песма којом се прославља или умилоствљује божанство, извођена у склопу обреда (уп. **литургија**). Најстарији пример је вероватно староегипатска **х.** Атону, приписана Ехнатону (XIV в. п.н.е.). У **јудаизму**, зборником химни Јехови могу се сматрати Давидови **псалми**. Код старих Грка, „**хомерске химне**“ упућене олимписким божанствима датирају се у VIII-V в. п.н.е. **Ригведа** је зборник **х.**, од којих најстарије свакако потичу са краја 2. миленија п.н.е.; временски блиске су им **х.** из најстаријег дела Авесте, Заратуштрине **Гате**; у млађој Авести **Јашти** су химне упућене појединим „поштовања достојним“ (*yazata-*) митолошким ликовима, углавном старим индоиранским божанствима или **зороастријанским** апстракцијама.

ХИНДУИЗАМ и данас жива религија у јужној Азији (Индија, Непал, Бенгал, индонезанско острво Бали). **Х.** је проистекао из ведске религије, коју су почетком гвозденог доба Индоаријци донели на Индијски потконтинент а у којој се још добро чува заједничко индоиранско духовно наслеђе. На тлу Индије **х.** је имао свој преко три хиљаде година дуг развој, током којег је свакако апсорбовао неке преиндоевропске елементе, какви се претпостављају, изм. ост., у култовима Шиве и богиње Кали. Хиндуистичка тра-

Рогато божанство у „јогинској“ пози окружено животињама. Печат. Култура долине Инда, II милениј п.н.е. пореди се са хиндуистичком ликом Рудре-Шиве „Господара стоке“ (Пашупати)

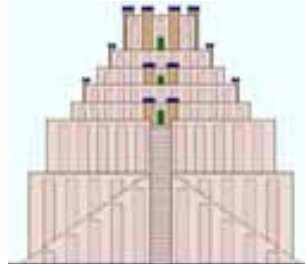
диција дели се на **Шрути**, „оно што је чувено, откровење“, где спадају Веде, четири зборника **химни** (Ригведа, Јађурведа, Самаведа, Атхарваведа) и њихови коментари (Брахмане, Аранјаке, Упанишаде) и **Смрти** „памћење, традиција“ коју чине Итихасе (велики епови Махабахарата и Рамајана), Пуране (зборници древних митова и легенди), Сутре („Нити водиље“, збирке афористичних извода из Веда), Дхармашастре – „законске књиге“, међу њима Мануов законик и др. У склопу **х.** постоје две школе, Веданта – више филозофска и Јога – више медитативна и **аскетска**, и неколико секти, од којих су главне вишнуитска и шиваитска, усредсређене на Вишнуа и Шиву, два члана хиндуистичког Светог Тројства (Тримурти; трећи је Брахма; уп. **полицефалија**). За **х.** су карактеристични **кремација** и вера у **реинкарнацију**.

ХИПОСТАЗА (гр. *hypóstasis* ‘подлога’) у хришћанској теологији једно од три „лица“ једносушног Тројства (Отац, Син и Свети Дух); у историји религија назив за мање или

више осамостаљна локална и/ли функционална варијанта једног божанства под посебним именом (в. **ениклеза**). Тако је нпр. Асклепије („Кртица“?) испрва вероватно био **х**. Аполона у функцији бога-исцелитеља, да би се доцније издвојио у посебан митолошки лик као Аполонов син.

ХРАМ почеци храмовне архитектуре на Блиском истоку сежу у мезолит (Гебекли Тепе) и преткерамички **неолит** (натуфијанска култура, Јерихон). У старим културама **х**. је

Л е в о: Гебекли-Тепе, ји. Турска, „настарији храм на свету“, мезолит, око 9500 г. п.н.е., реконструкција. Д е с н о: Е-темен-ан-ки ‘кућа темеља Неба и Земље’, Мардуков зигурат у Вавилону, библијска „Вавилонска кула“, реконструкција

првенствено схватан као б о ж ж и д о м (*e* у сумерском, *pr* у староегипатском, *beit* у хебрејском, *храмъ* у старословенском значи истовремено ‘кућа’ и ‘храм’). Тај дом испрва није био размерама и начином градње много различит од људских колиба; у доцнијим архитектонски развијеним храмовима његов остатак је гр. *náos*, лат. *cella*, средишњи део храма где је стајао кип божанства (негде је он смештан у посебну просторију у дну наоса где је приступ био дозвољен само свештеницима, гр. *adyton*). У „Светињи над светињама“ Јерусалимског храма чувао се **заветни ковчег**. У случају сумерско-вавилонских зигурата, „божји дом“ налазио се горњој платформи; за „Вавилонску кулу“ Херодот нас обавештава да у **х**. на њеном врху није било Мардуковог кипа, већ само велики лепо украшен лежај и златна трпеза где је спавала жена коју је, по речима свештеника, бог изабрао за себе. Поред функције „божјег дома“ храм може имати космолошко значење, тј. представљати свештену вертикалу преко које се успоставља контакт између земље и неба, људи и богова (в. **axis mundi**) или чак с л и к у с в е т а у малом (лат. *imago mundi*). То је био случај са митрејима (в. **митраизам**), чији су звездама украшени сводови представљали небо; њихов утицај приметан је на архитектури и унутрашњој декорацији ранохри-

Христос као добри пастир и свод декорисан као звездано небо, мозаик „Маузолеј Гаје Пластиције“, око 450. н.е., Равена, Италија

шћанских грађевина. **Х**. се обично оријентишу према странама света; грчки **х**. били су оријентисани у смеру исток-запад, а пред источним pročелем стајао је олтар. Култ многих, међу њима индоевропских народа, испрва није знао за **х**., већ се вршио под ведрим небом, на посвећеном подручју (гр. *témenos*; то је и првобитно значење лат. речи *templum*) које је обично садржавало свети гаж (гр. *álsos*, лат. *nemus*) и жртвеник. Већ сам облик

жртвеника имао је космолошку симболику: код старих Индијаца, жртвеник „домаћег“ огња (Агни) имао је кружни облик, како се замишљала Земља, а жртвени огњ, који преноси људске дарове боговима, четвртаст облик Неба по којем се одређују четири стране света. Та се дистинкција понавља у римској опозицији између четвороугаоног плана *templum*-а и кружног тлоцрта *aedes*-а (‘кућа’, изворно ‘огњиште’) Весте, богиње огњишта. Ведској религији биле су стране култне грађевине, али су подизани велики олтари од цигле, са компликованим планом у виду птице и више жртвених ватара. Грци и Римљани почели су подизати **х**. под утицајем средоземних цивилизација; по Херодоту, Персијанци у његово доба (средина петог века п.н.е.) нису знали за храмове, али се и код њих убрзо потом развила храмовна архитектура.

ХРИСТИЈАНИЗАЦИЈА процес који код појединих народа започиње примањем хришћанства (покрштењем) и састоји се у постепеном ширењу хришћанског учења – а са њим често писмености и грчко-римског културног наслеђа – од друштвене врхушке надоле, према нижим слојевима друштва, у којима су остаци паганства били најжилавији. Наличје **х**. било је потискивање ранијих, традиционалних религија, било путем потпуне елиминације њихових прежитака, било путем њиховог преосмишљавања у хришћанском духу (уп. **паганизација**).

ХТОНСКИ, ХТОНИЧАН који је у вези са **земљом** (гр. *kthḗn* ‘земља’) у два основна смисла: као извором плодности (уп. **аграрни култови**, **Magna Mater**, **свештена свадба**) и боравиштем мртвих; ова два аспекта се често преплићу (уп. **божанство које умире, мистерије**). У литератури се придев **х**. неретко користи за све што има везе са мртвима и **култом предака**, па и кад је реч о **есхатолошким** веровањима која **загробни живот** не лоцирају под земљу, већ на небо, преко мора и сл.

Ц

ЦИКЛИЧНО ВРЕМЕ у митској свести свештено време, супротстављено праволинијском – историјском времену као профаном. Основицу представе о **ц.в.** чини веровање у вечно враћање креативног времена прапочећа, које се на култном плану постиже посебним обредима (уп. новогодишњи ритуали), чиме се свет периодично обнавља **примордијалном** стваралачком енергијом. Тако аустралиј-

Wandjina, творачки духови из „Времена снова“, слика на стени аустралијских Аборицина. Ове слике се једном годишње ритуално обнављају

ски урођеници (Аборицини) годишњим обредима обнављају „Времена снова“, како зову доба стварања света, а стари Вавилонци су рецитовањем спева о Постању („Енума Елиш“) о празнику Нове године успостављали једнакост између почетка новог годишњег циклуса и **космогоније**.

Ш

ШАМАНИЗАМ (од тунгуског *šaman*, ово вероватно од средњеиндијског *samana*- 'путујући будистички монах') је особен сплет

Л е в о: Шаман из млађег палеолита. Реконструкција на основу гробног налаза из Доњих Вестоњица у Чешкој. Гробни прилози садрже капу украшену шкољкама, велике камене пекторале, човеколику фигуру, животињске лобање и остатке поломљеног бубња. Око 28000 година п.н.е.
Д е с н о: „Велики врач“, монументална пећинска слика у пећини „Три брата“ (Trois frères), јужна Француска, по цртежу опата Бреја; различито тумачена, као митолошко биће („Господар дивљачи“) или као прерушени шаман који изводи ловачки обред. Око 13000 год. п.н.е.

митолошких представа и религијско- магијских обичаја, најпре препознат код домородаца у Сибиру, али познат примитивним друштвима широм света, као и неким старим цивилизацијама. Средишња фигура духовног живота је шаман – племенски врач,

Г о р е: шамански бубањ са космолошким цртежима, типичан за средњу Азију и Сибир. „Светско дрво“ (или схематизован приказ шамана?) повезује доњи, горњи и средњи свет. Л е в о: Шаман између трију светова (?) Бронзана плочица „пермског“ стила, Урал, VII-XI в. н.е.

посредник између људи и богова, који у трансу лети из једног света на други, да пронађе „одбеглу“ душу болесника, спроведе покојника на онај свет и сл. Како је шаманизам својствен пре свега ловачко-сакупљачким заједницама какве су се развиле у млађем палеолиту (уп. **ловачки ритуали**), вероватно је настао тада и прешао са првим насељеницима из североисточне Азије у Америку.